

ROMANOVCI

1613-1918

SIMON SEBAG
MONTEFIORE

ROMANOVCI

1613-1918

THE ROMANOVs: 1613–1918
© 2016 by Simon Sebag Montefiore

*Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Translation © Vladimír Čadský, 2019, 2025
Cover © Two Associates., 2025
© DOBROVSKÝ s.r.o., 2025

ISBN 978-80-277-5953-8 (pdf)

SIMON SEBAG
MONTEFIORE

ROMANOVCI

1613-1918

přeložil Vladimír Čadský

PANGEA

OBSAH

Dynastie Romanovců	9
Úvod	11
Poznámka	23
PROLOG Dva chlapci v těžké době	25

PRVNÍ DĚJSTVÍ

VZESTUP

PRVNÍ OBRAZ	PŘEHLEDKY NEVĚST	33
	Postavy	35
DRUHÝ OBRAZ	MLADÝ MNICH	65
	Postavy	67
TŘETÍ OBRAZ	STŘELCI	87
	Postavy	89
ČTVRTÝ OBRAZ	SYNODA OPILCŮ	103
	Postavy	105

DRUHÉ DĚJSTVÍ

VRCHOL

PRVNÍ OBRAZ	IMPERÁTOR	131
	Postavy	133
DRUHÝ OBRAZ	CÍSAŘOVNY	161
	Postavy	163
TŘETÍ OBRAZ	RUSKÁ VENUŠE	197
	Postavy	199
ČTVRTÝ OBRAZ	ZLATÝ VĚK	233
	Postavy	235
PÁTÝ OBRAZ	SPIKNUTÍ	281
	Postavy	283
ŠESTÝ OBRAZ	DUEL	313
	Postavy	315

TŘETÍ DĚJSTVÍ

PÁD

PRVNÍ OBRAZ	JUPITER	375
	Postavy	377
DRUHÝ OBRAZ	OSVOBODITEL	423
	Postavy	425
TŘETÍ OBRAZ	KOLOS	495
	Postavy	497
ČTVRTÝ OBRAZ	PÁN RUSKÉ ZEMĚ	527
	Postavy	529
PÁTÝ OBRAZ	KATASTROFA	605
	Postavy	607
ŠESTÝ OBRAZ	CAR MICHAL II.	647
	Postavy	649
SEDMÝ OBRAZ	ZA ŘEKOU STYX	671
	Postavy	673
EPILOG	RUDÍ CAROVÉ, BÍLÍ CAROVÉ	701
Poděkování a prameny		707
Bibliografie		712
Jmenný rejstřík		733

Mé drahé dceři
Lily Bathshebě

IN MEMORIAM
Stephen Sebag Montefiore
1926–2014

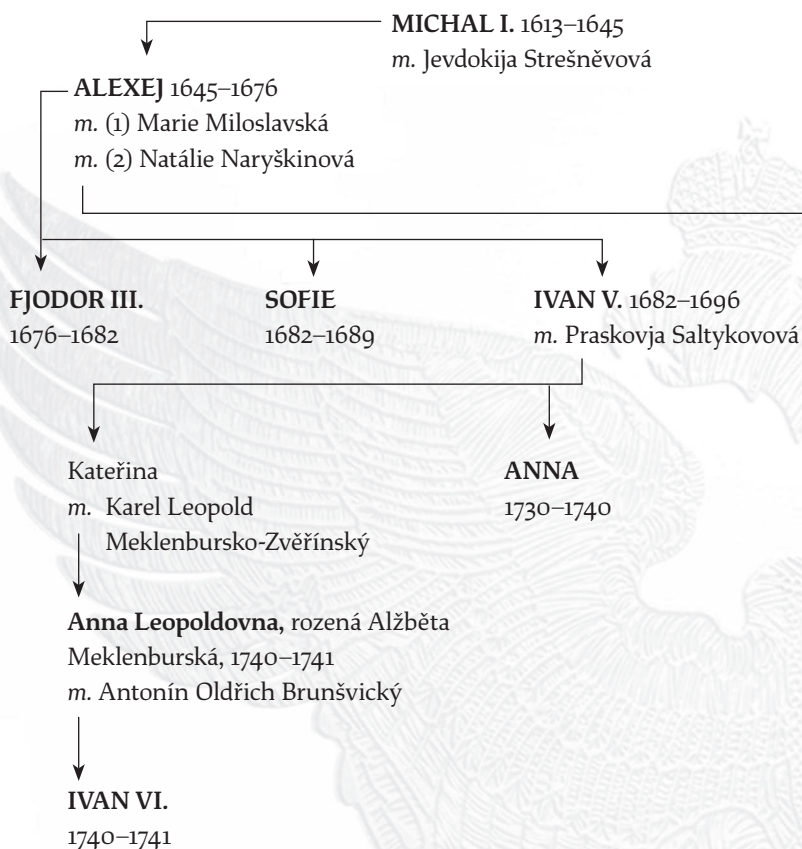

Isabel de Madariaga
1919–2014

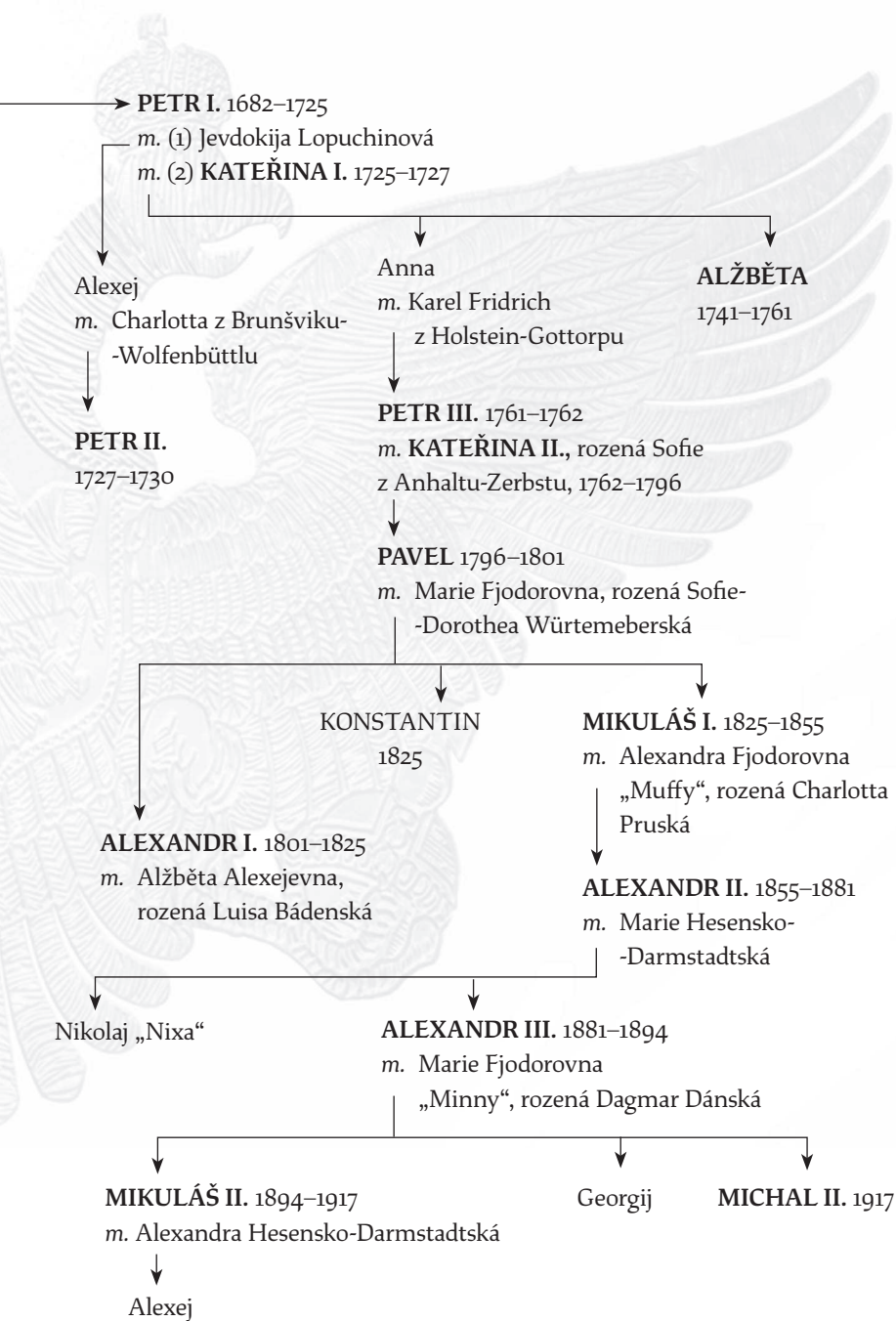

Územní růst Ruské říše 1313–1917

DYNASTIE ROMANOVČŮ

ÚVOD

Ó, jak jsi těžká, čapko Monomachova!
Alexandr Puškin, *Boris Godunov*

Největší moc je moc nad sebou samým.
Seneca, *Dopisy Lucilioví*, dopis 113

Bylo těžké být carem. Rusko není země, které by se vládlo snadno. V rozmezí tří set čtyř let, od roku 1613 do zrušení monarchie roku 1917, se vystřídalo dvacet panovníků romanovské dynastie. Jejich vzestup začal za vlády Ivana Hrozného a skončil v době Rasputinově. Romantičtí kronikáři zaznamenávající tragédii, jež postihla posledního cara, se rádi dovolávají prokletí carské rodiny, zapomínají však, že Romanovci byli při budování své říše úspěšnější než kteříkoli jiní vládci od dob Mongolů. Odhaduje se, že od jejich nastoupení na trůn roku 1613 se Ruská říše rozrůstala o sto čtyřicet dva kilometrů čtverečních denně, tedy o padesát dva tisíc kilometrů čtverečních za rok. Na konci 19. století vládli šestině zemského povrchu a pokračovali v expanzi.

Tato kniha je v určitém smyslu charakterovou studií a analýzou deformujícího účinku absolutní moci na lidskou osobnost. Zde líčené dějiny se vlastně podobají klasické rodinné historii pojednávající o lásce, sňatcích, nevěře a dětech. Od podobných líčení se však liší častou zvláštností královských rodin, která tkví v tom, že moc zároveň obohacuje i otravuje tradiční rodinnou chemii, neboť její svody a zhoubné působení mívají nad rodinnými pouty často navrch. Tato kniha je bezpochyby historií panovníků, jejich rodin a jejich družiny, více než to je ale portrétem ruského absolutismu. Při všem, co činí Rusko Ruskem, měly jeho kultura, jeho duše i jeho podstata vždy zvláštní povahu, kterou si předsevzala zosobňovat jediná rodina. Romanovci se tak stali nejen synonymem dynastie a velkoleposti, ale také symbolem despotismu, parabolou šílenství a arogance absolutní moci. Pomineme-li římské císaře, žádná jiná dynastie nezaujímá tolik místa v lidové imaginaci a kultuře, neboť spolu s nimi je zdrojem obecných poučení o tom, jak tehdy fungoval

a dodnes funguje systém osobní moci. Není náhoda, že titul „car“ je odvozen od římského „caesar“ a že k označení císaře ruština rovnou převzala latinské označení „imperátor“.

Romanovci žili ve světě rodinného soupeření, imperiálních ambicí, oslňujícího přepychu, sexuálních výstřelků i perverzního sadismu; ve světě, kde se náhle objevovali podivní cizinci a tvrdili, že jsou zesnulými panovníky, kteří zase obžili, ve světě, kde byly tráveny nevěsty, kde otcové k smrti mučili své syny, synové zabíjeli své otce, manželky vraždily své chotě, ve světě, kde se zdálo, že svatý muž, otrávený a zastřelený, opět vstává z mrtvých, kde se holiči a rolníci dostávali k nejvyšší moci. Jednalo se o svět, který sbíral obry a roztodivné mrzáky, vyhazoval do vzduchu trpaslíky, uřezával jazyky, který bičoval, dokud se neoddělilo maso od kostí, který narážel na kůl a pobíjel děti; svět, v němž se uplatňovaly císařovny nymfomanky, lesbické domácnosti ve třech a kde císař psal ty nejerotičtější dopisy, jaké kdy hlava nějakého státu napsala. Ale tento svět, to je také říše vybudovaná chladnokrevnými dobyvateli a skvělými státníky, jež dobyla Sibiř a Ukrajinu, obsadila Berlín i Paříž a vyprodukovala Puškina, Tolstého, Čajkovského a Dostojevského; byla to civilizace nesmírné kultury a vybrané krásy.

Vytrženy z kontextu zdají se být tyto excesy natolik extravagantní, že se asketičtí historikové cudně neodvažují o nich vyličit celou pravdu. Nakonec však legendy pojící se k Romanovcům, vděčný námět hollywoodských filmů a televizních seriálů, jsou stejně účinné a populární jako fakta. Proto se vyprávěč tohoto příběhu musí mít na pozoru, aby nesklouzl do melodramatu a mytologie, vystříhal se pokušení teleologického výkladu – nebezpečí vždy spojeného s vyprávěním minulých dějů – a pečlivě si vybíral metodu. Skepse je na místě: věda vyžaduje neustálé přezkoumávání a analýzu. Ale jednou z výhod narativního líčení historie je, že vláda každého zde uvedeného panovníka patří do určitého kontextu a že tak dává obraz vývoje Ruska, jeho autokracie a duše. A v těchto neobyčejných osobnostech deformovaných samovládou jako bychom spatřovali pokřivené zrcadlo, jež nám ukazuje přímo obraz lidské povahy.

Vládnout Rusku byla vždy nesmírná výzva, kterou mohl zvládnout jedině génius. Těmi však většina rodin zrovna neoplývá. Za neúspěch se platilo smrtí. „V Rusku je despotická vláda omezována zardoušením,“ poznamenala škodolibě paní de Staël. Povolání cara bylo nebezpečné. Šest z dvanácti posledních carů zemřelo násilnou smrtí, dva byli uškrceni, jeden probodnut dýkou, jeden zabit dynamitem a dva zastřeleni. Při konečné katastrofě roku 1918 přišlo o život osmnáct Romanovců. Ne každý zlatý kalich byl až tak po

okraj naplněn jedem. Svou pozornost soustřeďuji především na následnictví, které je nejlepším testem stability režimu. Není bez jisté ironie, že dnes, dvě staletí poté, co Romanovci konečně vydali zákon o nástupnictví, ruští prezidenti i nadále fakticky jmenují své nástupce jako kdysi Petr Veliký. Ať již jde o hladké předání moci, nebo o rozhořčený boj o nástupnictví, tyto chvíle nejvyššího napětí, kdy další přetrvání dynastie závisí na použití té největší rafinovanosti a kdy žádná intrika není dost dobrá, odhalují samu dřevěnou moci.

Podstatou carismu byla manifestace vznešenosti a moci. Ale ta musela být kombinována s tím, co Bismarck, spojenec i soupeř Romanovců, nazýval „umění možného, dosažitelného, umění nejlepší alternativy“. Pro Romanovce spočívalo umění přežít v rovnováze mezi klany, zájmy a osobnostmi nepatrného dvora na jedné straně a nesmírné říše na straně druhé. Císařové si museli udržet podporu armády, šlechty a státní správy, neboť ztratili-li všechny tři, bylo velice pravděpodobné, že budou svrženi, což se v autokracii rovnalo smrti. Samovládci museli nejen ovládat smrtelně nebezpečné umění politiky, ale museli také instinktivně, ba bezmála animálně uplatňovat svou autoritu. Úspěšný car si mohl dovolit být tvrdý, ovšem musel takový zůstat stále. Vládci bývají totiž často zabiti nikoli pro svou brutalitu, ale protože v ní nejsou důslední. U svých dvořanů museli carové budit důvěru a respekt, ale mezi rolníky to byla hluboká, až téměř náboženská úcta. Rolníci přitom tvořili devadesát procent jejich poddaných a v panovníkovi viděli „báťušku“, otcovskou postavu, přísnou vůči velmožům a dobrotivou ke svým „dětem“, prostým rolníkům. Neboť jak rolníci říkali, „car je dobrý, ale šlechtici zlí“.

Moc je totiž vždy záležitostí osob: všechny studie, které se zabývají vůdcí demokratických západních států, ukazují, že i v transparentním systému s krátkodobými mandáty je vláda poznamenána osobnostmi. Demokratičtí vedoucí představitelé často vládnou spíše prostřednictvím důvěrníků než oficiálních ministrů. Na každém dvoře je moc stejně nestálá jako lidská povaha. Koluje vycházejíc od zdroje, k němuž se opět vrací, avšak její proud neustále mění směr; celý její tok lze ovlivnit, a dokonce obrátit. V autokracii je moc stále v pohybu, proměnlivá stejně jako nálady, osobní i politické vztahy a podmínky vládce a jeho rozlehlé, téměř nekonečné říše. Takto fungují všechny dvory. Nové autokracie 21. století v Rusku a v Číně mají s carským samoděržavím leccos společného. Ovládají je malé, netransparentní kliky, jejichž členové shromažďují nesmírné bohatství, jsou vzájemně propojeni hierarchickými

vztahy klientelismu, zároveň však vydání na milost a nemilost vrtochům vládce. Cílem této knihy je sledovat stopu této neviditelné, záhadné alchymie moci a odpovědět na základní otázku politiky, kterou Lenin, mistr politické hry, lakonicky zformuloval takto: *Kto kogo?* – Kdo kontroluje koho?

V autokracii se rysy osobnosti jeví jako zvětšené lupou, vše osobní je politické a blízkost k vládci se mění na moc a jako zlatá niť se vine mezi korunou a vším, čeho se dotkne. Existovaly čtyři bezpečné cesty, jak získat carovu důvěru. První spočívala ve službě na dvoře, v armádě nebo ve vládě, především však v umění dobývat vojenská vítězství; druhá v zajištění vládcovy bezpečnosti – každý vládce, nejen v Rusku, bezpodmínečně potřebuje důvěrníka, který odklízí z cesty nepřátele; třetí byla mystické povahy a spočívala v usnadnění cesty císařovy duše k Bohu; a čtvrtá a nejstarší cesta, to byla láska a sex, což platilo zejména v případě císařoven. Na druhé straně carové zahrnovali tyto služebníky své moci penězi, nevolníky a tituly. Carové, kteří nevyužívali zprostředkovatelské role dvora nebo prováděli, proti přání svých hodnostářů, zejména generálů, dramatické obraty v zahraniční politice, umírali nejčastěji násilnou smrtí – vražda představovala v autokracii, v níž neexistovala skutečná opozice, jeden z mála prostředků elity, jak projevit nesouhlas (lid protestoval formou městských nepokojů a selských povstání, avšak pro cara byli dvořané v jeho blízkosti daleko nebezpečnější než rolníci žijící daleko od dvora – a jen jediný, Mikuláš II., byl svržen lidovým povstáním).

Chytří carové věděli, že nemohou oddělovat svůj veřejný a soukromý život. Jejich soukromý život, odehrávající se na dvoře, byl nevyhnutelným pokračováním politické hry: „Vaším osudem,“ napsal římský historik Cassius Dio o Augustovi, „je žít jako na divadle, kde je vaším publikem celý svět.“ Avšak i na takové scéně byl skutečný rozhodovací proces vždy netransparentní, přijímaný pouze skrytě a závisel na osobních rozmarech vládce (jak je tomu v Kremlu dodnes). Je nemožné pochopit Petra Velikého, pomineme-li jeho nahé trpaslíky a falešné popy mávající napodobeninami falu a soustředíme-li se pouze na jeho reformy a zahraniční politiku: ať byl tento systém sebevíc excentričtější, fungoval a skutečným talentům pomáhal vystoupat po hierarchickém žebříčku až docela nahoru. Může nás udivit, že dva z nejschopnějších ministrů, Potěmkin a Šuvalov, začínali svou dráhu jako milenci. Kutaisov, turecký holič cara Pavla I., se domohl stejného vlivu jako princové královské krve. Historik Romanovců se tak musí zabývat nejen oficiálními statistikami a dekrety, ale také milostnými eskapádami Kateřiny II. a mystickou chlípností Rasputina. Čím byli oficiální ministři mocnější, tím spíše si samovládci potvrzovali svou moc,

když je obcházel prostřednictvím svých osobních služebníků. Jestliže se pak činy nadaných panovníků jevily jako tajuplné, překvapivé a vzbuzovaly bázeň, pak tentýž styl vlády nekompetentních panovníků byl cestou do propasti.

Úspěch autokracie plně závisí na osobních schopnostech těch, kdo stojí v čele. „Tajemství šlechty,“ napsal Karel Marx, „je zoologie“ – jinými slovy přirozený výběr. V 17. století pořádali Romanovci přehlídky nevěst, jakési soutěže krásy s cílem vybrat budoucí ruské manželky pro cara; ale na začátku 19. století (a zčásti již v 18. století) je vybírali v „hřebčínu Evropy“, v německých knížectvích, a řadili se tak do velké rodiny evropských královských rodů. Vybírat politiky by však neměla být věda. Nicméně kolik rodin vyprodukuje výjimečného vůdce, nemluvě o dvaceti generacích vládců vybíraných biologickou loterií nebo uměním palácových intrik? Jen velmi málo osobností, jež se vydají na politickou dráhu, je schopno naplnit očekávání a odolat tlaku vysokého úřadu, jenž je v monarchii obsazován zcela náhodně. Car musel být současně diktátor i generalissimus, velekněz i „báťuška“, a aby to splnil, musel mít všechny vlastnosti, které vypočítal sociolog Max Weber: „osobní dar milosti“ (charisma), „sílu legality“ a „autoritu věčného včerejšku“, tedy jinými slovy zesobňovat přitažlivost, legitimitu a tradici. A navíc musel být také úspěšný a chytrý. Důležitým faktorem byl i bázeň nahánějící respekt, protože směšnost je v politice téměř stejně nebezpečná jako porážka.

Romanovská dynastie zrodila dva politické génie – „velikého“ Petra a Kateřinu – a několik talentovaných a charismatických osobností. Po zavraždění cara Pavla I. roku 1801 byli všichni panovníci svědomití a tvrdě pracovali a většina z nich byla charismatická, inteligentní a kompetentní, ale úřad vzbuzoval v normálním smrtelníkovi takovou bázeň, že o trůn nikdo neusiloval. Trůn byl zkrátka spíše břemeno než potěšení. „Jak může jeden muž vládnout (Rusku) a napravovat jeho zlořády?“ ptal se budoucí car Alexandr I. „To by nedokázal nejen člověk s obyčejnými schopnostmi, jako jsem já, ale ani génius...“ Sníl o tom, že uteče a bude žít na statku na březích Rýna. Ve všech jeho nástupcích budila koruna strach a hrůzu, a pokud mohli, snažili se jí vyhnout; ale když už se ocitli na trůně, museli bojovat, aby zůstali naživu.

Petr Veliký pochopil, že autokracie vyžaduje neustálou kontrolu a přináší stálou přítomnost hrozby. Nebezpečí spojená s vládou nad touto nesmírnou říší a s udržením osobní samovlády bez jasných pravidel a mezí byla – a jsou – taková, že je často pošetilé obviňovat ruské vládce z paranoie: neustálá bdělost a překvapivé použití násilí jsou jejich přirozeným a základním stavem. Trpí tím, na co si duchaplnými slovy stěžoval už císař Domitianus (krátce předtím,

než byl sám zavražděn): „Neštěstím knížat je, že odhalí-li spiknutí, nikdo jim nevěří, dokud se nestanou jeho obětí.“ Ale strach nestačil: dokonce i poté, co zavraždil miliony lidí, si Stalin stěžoval, že pořád nikdo neposlouchá jeho rozkazy. Samovláda „není tak jednoduchá, jak si lidé myslí,“ prohlásila prorocky inteligentní Kateřina: „neomezená moc“ je iluzí.

Svévolná rozhodnutí jednotlivců, ač limitovaná praktickými detaily, smýšlením doby a zdroji, často obrátila vývoj Ruska jiným směrem, i když ne vždy tím zamýšleným. V této souvislosti můžeme parafrázovat výrok pruského maršála Helmuta Moltkeho, že „(politické) plány zřídka kdy přejíží první střetnutí s realitou“. Skutečná politika je utvářena náhodou, konflikty, osobnostmi a neustálou nutností volby mezi kanony a máslem. Jak vysvětloval největší ministr Romanovců, kníže Potěmkin, carevně Kateřině II., politik kteréhokoli státu se nesmí spokojit s tím, že bude reagovat na okolnosti, ale „musí z každé události vytěžit to nejlepší“. A podle Bismarckova názoru „státník (...) může jen vyčkávat a naslouchat, zda nezaslechne krok Boha kráčejícího dějinami; pak musí vyskočit a zachytit se cípu jeho pláště; toť vše“. Poslední Romanovci často stáli na ztracené vartě a tvrdošíjně se snažili vzdorovat směru dějin.

Zastánci ruského samoděržaví byli přesvědčeni, že pouze všemocný, Bohem požehnaný jednatel dokáže vyzařovat oslnivý majestát, který je nezbytně třeba, aby bylo možno řídit a zvládat mnohonárodnostní stát a vzájemně sladit komplexní zájmy rozlehlé země. Panovník musel zároveň ztělesňovat posvátné poslání pravoslavného náboženství a zajišťovat speciální postavení ruského národa ve světových dějinách. Protože žádný muž ani žena nebyli schopni zvládnout takový gigantický úkol sami, nabývala na důležitosti schopnost delegovat pravomoci. Největší tyran z Romanovců, Petr Veliký, vynikal v umění nacházet po celé Evropě, a to bez ohledu na původ či národnost, vhodné služebníky a obdařovat je tituly; není náhodou, že Kateřina Veliká podporovala nejen Potěmkina, ale i Suvorova, vynikajícího vojevůdce romanovské doby. Podle Stalina, který si také dovedl vybírat správné pomocníky, to byl největší Kateřinin dar. Carové si na jedné straně vybírali ministry schopné úspěšně se zhostit vládních záležitostí, na druhé se však od samovládce očekávalo, že bude vládnout sám: romanovský car by nikdy nemohl jmenovat tak autoritativní osobnost, jako byli Richelieu nebo Bismarck. Carové museli stát nad politikou, ale zároveň pro ni mít vytříbený smysl. Pokud car uměl moc správně delegovat a naslouchat radám ze všech stran, pak i průměrně nadaný vládce mohl ledasčeho dosáhnout. Moderní autokracie ovšem vyžadovala stejně kompetentní přístup ke složitým otázkám jako dnešní demokracie.

Smlouva mezi carem a lidem odpovídala specifické situaci primitivního Ruska rolníků a šlechty, v určitém smyslu v ní však pokračuje i Kreml 21. století: věhlas v zahraničí a bezpečí doma funguje jako protislužba za vládu jednoho muže a jeho dvora a jejich takřka neomezené obohacování. Smlouva zahrnovala čtyři základní oblasti: náboženskou, imperiální, národní a vojenskou. Ještě ve 20. století na sebe poslední car nahlížel jako na patrimoniálního, Boží rukou požehnaného vládce soukromého panství. To byl výsledek historického vývoje: ještě v 17. století byli patriarchové (preláti pravoslavné církve) schopni ohrožovat svrchovanost carů. Poté, co Petr Veliký patriarchát zrušil, se mohla dynastie prezentovat bezmála jako teokracie. Autokracie byla při korunovaci posvěcena pomazáním a carové prezentováni jako transcendentální prostředníci mezi Bohem a lidmi. Jedině v Rusku mohl stát, reprezentovaný fádny, nevýznamnými úředníky, nabýt posvátného charakteru. Avšak i to byl výsledek vývoje v čase. Ačkoli se mnoho mluví o dědictví byzantských císařů a mongolských chánů, postavení carů v 16. století ještě nebylo nijak výjimečné: podobně jako jiní evropští panovníci odvozovali své charisma ze středověké královské christologie. Avšak na rozdíl od zbytku Evropy se v Rusku nevyvinula nezávislá shromáždění ani občanské instituce, takže jeho středověký status přetrval nepoměrně déle, až do 20. století, kdy například ve srovnání s dvorem německých císařů vypadal carismus až bizarně zastaralé. Toto mystické poslání, jímž Romanovci odůvodňovali svou vládu až do roku 1917, do značné míry vysvětluje zatvrzelost, se kterou poslední car Mikuláš a jeho žena Alexandra na svém přesvědčení lpěli.

Samoděržaví si zajišťovalo legitimitu jako neustále expandující multietnický stát mnoha náboženství, ale později v sobě carové neviděli jen vůdce ruského národa, ale celého slovanského společenství. Čím více se přikláněli k ruskému nacionalismu, tím více pronásledovali velké neruské národnosti, jako byli Poláci, Gruzínci, Finové a zejména Židé (kteří byli předmětem obzvlášť častých persekucí). Proto židovský mlékař Tovje v *Šumaři na střeše* žertuje: „Bůh nám uchovej cara, ale drž ho od nás daleko.“ Tento rozpor mezi říší a národem byl zdrojem mnoha těžkostí. Romanovský dvůr byl jakousi směsicí rodinné firmy, pravoslavného rytířského řádu a vojenského generálního štábu – rysy, které do jisté míry vysvětlují zápal a agresivitu režimů následujících po Romanovcích – Sovětského svazu a dnešní Ruské federace.

Už v předindustriálních časech byl pracovní kalendář carů zaplněn náboženskými obřady a vojenskými přehlídkami, a to nemluvíme o konfliktech různých zájmových skupin a rodinných sporech, takže na důkladné zamýšlení

nad řešením komplexních problémů zbývalo pramálo času. To je vyčerpávající úkol i pro rozeného politika, který svou funkci vykonává jen pět let, ale mnozí carové vládli i pětadvacet let. Pomyslíme-li na to, že většina volených politiků v našich demokraciích má po deseti letech služby blízko k šílenství, nepřekvapí, že carové, kteří vládli několik desetiletí, byli vyčerpaní a odtržení od reality. Carova schopnost přijímat správná rozhodnutí byla kromě toho limitována informacemi, které dostával od svého okolí. Všichni monarchové tvrdili, že jsou zajatci v síti lží, ale čím déle vládli, tím ochotněji věřili tomu, co chtěli slyšet. „Dbej, aby ses nestal tyranským císařem! Toho se vystříhej,“ varoval Marcus Aurelius. Jenže to se snáze řekne, než udělá. Požadavky v průběhu staletí narůstaly. Bylo mnohem těžší řídit říši s vlaky, telefony a křižníky než s koňmi, kanony a obyčejnými puškami. Ačkoli je tato kniha studií o osobní moci, přílišné soustředění na osobnosti by zastřelo vliv historických sil, moc idejí a dopad oceli, dynamitu a páry. Technický pokrok totiž stavěl středověkou autokracii před nové, nálehavější výzvy.

Nad řádky popisujícími chaotické tendence a dekadentní vrtochy slabých carů konce 17. století či požívačných careven 18. století pak historika (a stejně tak i čtenáře) nutně napadne otázka: Jak mohlo být Rusko tak úspěšné v době, kdy bylo, jak se zdá, bídne spravováno takovými groteskními osobnostmi? A přesto, i když na trůně sedělo dítě nebo naprostý idiot, samoděržaví fungovalo dál. „Bůh je na nebi a car daleko,“ říkali rolníci, kteří se v odlehlých vesnicích pramálo starali o to, co se děje v Petrohradě, o němž nevěděli téměř nic – dokud byla „ruská budova“ stabilní. A ona stabilní byla, protože romanovská dynastie byla základním kamenem a fasádou politického systému, jenž se opíral o rodinné vazby a osobní vztahy a jehož protagonisté mezi sebou občas soupeřili, ale častěji spolupracovali, aby řídili stát jako mladší partneři trůnu. Systém byl pružný. Jakmile se car oženil, rodina nevěsty se stala součástí nejvyšších mocenských kruhů. Carové potřebovali nadané oblíbence, vítězné generály a schopné cizince, zejména drobná tatarská knížata, baltské Němce a skotské jakobity, kteří do této svatyně vztahů přinášeli novou krev a tvořili sociální základnu úspěšné Ruské říše předmoderní doby.

Jádrem systému bylo spojení mezi Romanovci a šlechtou, která potřebovala podporu panovníků, aby si udržela kontrolu nad svými panstvími a nevolníky. Základem tohoto partnerství bylo nevolnictví. Ideálem samoděržaví byla ve skutečnosti dohoda, podle níž měli Romanovci neomezenou moc a zaručovali imperiální slávu, zatímco šlechta mohla nerušeně vládnout nad svými panstvími. Koruna byla největším pozemkovým vlastníkem, takže

monarchie nebyla hříčkou v rukou šlechty jako v Anglii nebo ve Francii. Vzájemně spřízněné šlechtické rodiny sloužily ve vládě, na dvoře a zejména v klasické dynastické a aristokratické armádě, která jen zřídka představovala pro cara hrozbu a místo toho byla spíše spolehlivým motorem imperiální expanze a garantem soudržnosti státu. Efektivní ideologie cara, Boha a národa tak spojovala šlechtu i rolnictvo v jeden celek. Protože se Romanovci dostali k moci za zuřivě vedené občanské války v období zmatků (tzv. smuta, 1603–1613), již od počátku se režim opíral o vojenský základ. Vzhledem k neustálým válkám s Poláky, Švédy, Osmany, Brity, Francouzi a Němci se samoděržaví vyvinulo ve svého druhu velitelskou centrálu, jež mobilizovala šlechtu a neváhala využívat západní technologie. Koruna a šlechta vykořisťovaly nevolníky, kteří platili daně, dodávali obilí a jako vojáci mohli být vedeni do bitvy mnohem levněji než armády v jiných částech Evropy. Úspěšnost Romanovců při sjednocování země a hluboce zakořeněné obavy před novými nepořádky pak vedly k tomu, že i v případě, kdy byl některý car odstraněn, byla další existence monarchie v zásadě zaručena, stejně jako podpora šlechty, s výjimkou let 1730, 1825 a 1916–1917. Po většinu doby své vlády Romanovci a jejich služebníci mohli spolupracovat na posvátném, prestižním a výnosném úkolu, spočívajícím v odrážení cizí agrese a budování impéria. Proto není tato kniha pouze historií Romanovců, ale i jiných rodů, například Golicynů, Tolstých a Orlovů.

Spojujícím prvkem této aliance byl dvůr, místo, kde se rozdělovaly odměny, atraktivní klub vznešenosti, kde právě carevny, jimž byl vyčítán domnělý nedostatek rozletu, jako byly Anna a Alžběta, projevil obzvláštní nadání pro pěstování vztahů s arogantní elitou. Toto partnerství bylo úspěšné až do krymské války v 50. letech 19. století, kdy se musel starý režim chtít nechtě proměnit v životaschopný moderní stát. Konflikty za hranicemi od romanovské říše vyžadovaly, aby se zapojila do neúprosného geopolitického soupeření s Velkou Británií, Německem, Japonskem a Amerikou, tedy zeměmi, které byly bohatší a technologicky vyspělejší než Rusko. Potenciál Ruska bylo možno uvolnit jen pozemkovou reformou na venkově, překotnou industrializací pomocí západních úvěrů, rozšířením účasti obyvatel na politice a demontáží zkorumpované, represivní autokracie, ale toho nebyli oba poslední Romanovci, Alexandr III. a Mikuláš II., z ideologických důvodů schopni. Stáli před nesnadnou otázkou, jak udržet svá obrovská území a na pozadí zaostalé ruské společnosti disponovat mocí, jež by odpovídala jejich imperiálním ambicím. Pokud podlehli vnějším nepřítelům, ztráceli legitimitu uvnitř země. Čím méně byli úspěšní v oblasti vnitřní politiky, tím méně si také mohli dovolit vystupovat

jako imperiální mocnost navenek. Když blafovali a přišlo se jim na to, museli zatroubit k pokořujícímu ústupu nebo bojovat a riskovat revoluční katastrofu.

Bezpochyby by problémy spojené s hroící revolucí a první světovou válkou, s nimiž byl na počátku 20. století konfrontován Mikuláš, nezvládli ani Petr nebo Kateřina. Bohužel však Romanov, nucený čelit nejvážnější krizi dynastie, projevil neschopnost, která se rovnala pouze jeho vlastní omezenosti a nedostatku štěstí. Mikulášovi chyběla stejnou měrou schopnost posuzovat lidi i na ně delegovat své pravomoci. Ač neschopen plnit roli samovládce, postaral se o to, aby ji nemohl vykonávat ani nikdo jiný.

Právě úspěšnost starých metod až do 50. let 19. století se ukázala jako největší překážka změny. Stejně jako se radikální a vražedný postup Sovětského svazu dá pochopit jen prismatem marxisticko-leninsko-stalinské ideologie, často bizarnímu, pošetilému a kontraproduktivnímu počínání posledních Romanovců lze porozumět jedině prostřednictvím ideologie posvátného samoděržaví. Autokracie v konečném důsledku deformovala monarchii, stávala se samoučelnou, fetišem a překážkou na cestě k modernímu státu: Neřešitelné dilema spočívalo v potřebě získat schopné politiky a rozšířit účast na politickém životě, ovšem bez narušení zastaralých pilířů režimu, šlechty a církve – což Trockij označoval jako „svět ikon a donašečů“.

Velcí diktátoři 20. a 30. let 20. století a počátku 21. století nicméně dokazují, že modernost a autoritářství nejsou neslučitelné, dokonce ani v době internetu a on-line informací. Toto spojení tehdy znemožnila specifická povaha carismu a ruské společnosti. Řešení nebyla tak jednoduchá, jak se dnes ze zpětného pohledu a ve světle domnělé západní převahy jeví. Jak se musel přesvědčit reformátor Alexandr II., je, řečeno slovy Marka Aurelia, „údělem králů činit dobro, a přece být proklínán“. Západní historici oběma posledním carům vyčítají, že okamžitě nezavedli demokracii. Ale jejich výtky patrně nejsou oprávněné: Taková radikální léčba by pacienta nejspíš zabila ještě mnohem dříve.

Osud rodiny Romanovců byl nesnesitelně krutý a často bývá líčen jako nevyhnutelný, ale je vhodné si připomenout, že monarchie byla natolik stabilní, že Mikuláš II. vládl dvaadvacet let – a prvních deset let dokonce mírně úspěšně – a přitom překonal porážky, revoluční kvas a tři roky první světové války. Únorová revoluce roku 1917 sice svrhla monarchii, ale rodina byla odsouzena k smrti teprve poté, co v říjnu, šest měsíců po abdikaci, padla do rukou bolševiků. A ještě i potom Lenin zvažoval různé scénáře, než vydal rozkaz ke krutému zločinu, k masakru rodičů i nevinných dětí. V historii není nic nevyhnutelné.

Tato událost znamená konec dynastie i našeho vyprávění, nikoli však konec dějin jako takových. I v současném Rusku lze stále zaslechnout ozvěnu minulosti. I samy ostatky Romanovců jsou předmětem ostré politické i náboženské konfrontace, zatímco imperiální ambice – které sahají od Ukrajiny do baltských zemí, od Kavkazu na Krym, ze Sýrie a Jeruzaléma po Dálný východ – i nadále definují Rusko a svět, jak ho známe. Poskvrněna krví, pokryta zlatem a posázena diamanty, historie Romanovců, jejich velikosti i úpadku, představuje i nadále fascinující i významnou, lidskou i strategickou kapitolu dějin, kroniku otců a synů, megalomanů i světců.

POZNÁMKA

U všech ruských dat používáme starý juliánský kalendář, jenž měl v 17. století proti novému (gregoriánskému) zpoždění deset dnů; v 18. století činilo toto zpoždění jedenáct dnů, v 19. století dvanáct a ve 20. třináct dnů.

K označení vládců používáme střídavě tituly car, autokrat, samovládce a velkokníže, a to až do doby, kdy Petr Veliký přijal titul imperátora, tedy císaře. Od té doby užíváme zaměnitelně všechny tyto tituly, ačkoli rostoucí slavjanofilská orientace se obracela spíš k titulu „car“ než k titulu „imperátor“ či „císař“, odpovídajícím více evropské a římské tradici.

Carův syn byl carevič, dcera carevna. Později byly všechny panovnickovy děti (a vnoučata) velkoknížata (*velikije knazi*) a velkokněžny. Tyto tituly bývaly tradičně překládány jako velkovévoda a velkovévodkyně.

Princ a následník trůnu býval nazýván dědic (*naslednik*), ale také velkovévoda nebo carevič („syn cara“). Petr Veliký poté, co roku 1721 přijal titul imperátora, nazýval své děti cezarevič („syn cézara“) nebo carevič. Kateřina II. jmenovala roku 1762 svého syna Pavla cezarevičem a toto označení se pak stalo titulem následníků, ačkoli poslední car dával přednost označení „carevič“.

Abychom se vyhnuli dlouhým diskusím o termínech „slavjanofilský“ a „panslavistický“, za slavjanofily označujeme všechny, kdo se snažili využívat ruské identity k vedení vnitřní i zahraniční politiky.

Pro hlavní město Osmanské říše používáme název Konstantinopol, a nikoli Istanbul; následujeme tak soudobé autory, kteří dávali tomuto názvu přednost; někdy používáme i slovanské označení Cařihrad (Cargrad).

Rusové obvykle používají za svým křestním jménem jméno otce jako patronymum. Konstantin Konstantinovič tedy znamená Konstantin, syn Konstantinův. Jména Romanovců se často opakovala, což má za následek značně složitou orientaci. Dokonce i Mikuláš II. si stěžoval, že „je příliš mnoho Konstantinů a Mikulášů“, stejně jako spousta Michalů a Alexejů. Orientaci jsme se snažili čtenáři usnadnit používáním přezdívek či odlišného pravopisu a zařazením seznamů jednajících osob i s jejich přezdívkami.

U jmen panovníků používáme převážně české varianty jmen, například Michal, nikoli Michail, nebo Petr místo Pjotr. U ostatních členů panovnické rodiny používáme spíše fonetický přepis ruských jmen (Nikolaj Nikolajevič, Alexej Nikolajevič atd.). Cílem všech těchto pravidel je, abychom čtenáři usnadnili orientaci v této složité skládance a vyhnuli se všem druhům lingvistické nekoherentnosti.

PROLOG

Dva chlapci v těžké době

Na počátku i na konci dynastie stojí dva dospívající chlapci, oba křehcí, nevinní a churaví. Oba byli dědici politicky významné rodiny, jež byla určena k autokratické vládě nad Ruskem, oba vyrůstali v časech revolucí, války a masakrů. Oba byli vybráni jinými, aby vzali na svá bedra čestný, avšak nesnadný úkol, na který nestačili. Ačkoli je dělí tři sta pět let, oba je dostihl osud za mimořádných a strach budících okolností daleko od Moskvy. A oba v domech, jež nesly název Ipatjevský.

17. července 1918 o půl druhé v noci byl v Ipatjevském domě v Jekatěrinburgu na Urale, víc než tisíc dvě stě kilometrů od Moskvy, spolu se svými rodiči, čtyřmi sestrami, třemi rodinnými služebníky a třemi psy vytržen ze spánku třináctiletý Alexej, hemofilik a syn nyní již bývalého cara Mikuláše II., a jeho rodina byla vyzvána, aby se rychle připravila na přesun na bezpečnější místo.

V noci na 13. března byl v Ipatjevském klášteře v polorozbořeném malém městě Kostromě na Volze, asi tři sta padesát kilometrů na severovýchod od Moskvy, spolu se svou matkou probuzen šestnáctiletý Michail Romanov, trpící slabostí nohou a tikem v oku, jediný přeživší z pěti synů svých rodičů, a bylo mu sděleno, že dorazila delegace. Měl se ihned připravit a odjet s ní do hlavního města.

Oba chlapci nebyli na mimořádnou situaci, která nastala, vůbec připraveni. Rodiče obou je předurčili pro korunu, zároveň se je ale snažili ochránit před nebezpečím, s nímž byla spojena. Uchránit je však nedokázali, neboť obě rodiny se chtě nechtě zúčastnily kruté hry o nástupnictví v Rusku a nyní byli tito dva chlapci vybráni, aby na svých slabých ramenou nesli těžké břemeno. Avšak navzdory všem paralelám mezi těmito dvěma historickými okamžiky v životě Alexeje a Michaila se osudy těch dvou, jak si ještě ukážeme, ubíraly zcela rozdílným směrem. Jeden z nich stojí na počátku a druhý na konci celého příběhu.

Alexej, zajatec bolševiků v Rusku zmítaném občanskou válkou a zahraniční intervencí, se spolu s rodiči a sestrami oblékl. Do šatů princezen byly zašity proslulé klenoty dynastie – pro případ plánovaného útěku za novou svobodu. Chlapec i jeho otec, bývalý car Mikuláš II., byli oblečeni do prostých vojenských blůz, jezdeckých kalhot a na hlavě měli čepice se štítkem, bývalá carevna Alexandra a její mladistvé dcery na sobě měly bílé blůzy a černé sukně, avšak byly bez kabátků a bez klobouků. Vysvětlili jim, že si s sebou mají vzít jen pár nejn nutnějších věcí, ale ony se pochopitelně snažily vzít si alespoň náušnice, kabelky a pár věcí na památku. Nevěděly totiž, jestli se vrátí ani kam pojedou. Rodiče věděli, že z této noční můry sotva vyvážnou živí, ale ani v této kruté době si nedovedli představit, že by někdo ublížil nevinným dětem. Pro tu chvíli však, přemožení únavou a vyčerpání beznadějí a nejistotou, nic netušili.

Michail Romanov a jeho matka, jeptiška Marfa, byli ještě před nedávnem vězni, nyní však byli více či méně na útěku, chovali se co nejvíce nenápadně a našli si útočiště v klášteře v zemi, jež byla – opět je zde paralela s Ruskem roku 1918 – také zmítána občanskou válkou a zahraniční invazí.

I oni přivykli existenci pod neustálou hrozbou smrti. Jejich strach byl oprávněný, neboť pronásledovatelé byli chlapci pořád v patách.

Jeho matce, jeptišce Marfě, bylo zhruba padesát a v těchto surových časech smuty si už vytrpěla své; její rodina byla ze slávy a moci uvržena do propasti smrti, aby byla posléze opět pozdvižena. Chlapcův otec Filaret byl vězněn v Polsku, několik strýců bylo zavražděno. Michail uměl sotva číst a psát, neměl žádné kvality vládce a byl chronicky nemocný. On i jeho matka chtěli jen přežít, dokud se nevrátí otec. Ale vrátí se vůbec někdy?

Matka a syn, zmítaní mezi strachem a nadějí, delegaci významných osobností z Moskvy vzkázali, že se s nimi chlapec sejde ráno před Ipatjevským klášteřem. Co jim příští den přinese, to netušili.

Stráže v Ipatjevském domě v Jekatěrinburgu se dívaly, jak Romanovci scházejí ze schodů a jak se pokřižovali, když procházeli kolem vycpané medvědice s mláďaty. Car nesl churavého Alexeje.

Velitel, bolševický komisař Jakov Jurovskij, odvedl rodinu přes dvůr do sklepa osvětleného jedinou žárovkou. Alexandra požádala o židli a Jurovskij

dal přinést dvě pro nejslabší členy rodiny: bývalou carevnu a Alexeje. Car posadil syna na židli a stoupl si před něj. Čtyři velkokněžny, Olga, Tatána, Marie a Anastázie, kterým přezdívali akronymem OTMA, stály za Alexandrou. Jurovskij spěšně opustil místnost. Musel ještě leccos zařídit. Mezi Moskvou a Jekatěrinburgem probíhala celé dny výměna telegramů ohledně osudu carské rodiny, zatímco na Jekatěrinburg postupovaly protibolševické síly, takzvaní bílí. Čas se pomalu krátil. Ve vedlejší místnosti čekala popravčí četa, někteří z jejich příslušníků byli opilí, ale všichni po zuby ozbrojení. Rodina, klidná a tichá, s neučesanými vlasy a dosud obluzená spánkem, možná ještě doufala, že se její členové nějakými klikatými cestami dostanou do rukou bílých, kteří byli tak blízko, a budou zachráněni. Klidně a plni napětí se dívali na dveře, jako by čekali, až bude pořízena jejich skupinová fotografie.

Když Michail onoho 14. března – oděn v kožešinou podšitým carským úboru a se sobolí čapkou na hlavě – vyšel v doprovodu matky z domu, uviděl procesí vedené moskevskými velmoži, bojary, a pravoslavnými preláty, metropolity. Byla štiplavá zima. Bojaři byli oblečeni v kožešinových pláštích a kaftanech a metropolité nesli zázračnou ikonu z katedrály Zesnutí přesvaté Bohorodice, kterou Michail ihned poznal, protože byl krátce předtím držen v Kremlu. Aby členové delegace dodali své misi přesvědčivosti, nesli vysoko nad hlavami také Romanovci uctívanou ikonu Fjodorovské Matky Boží, ochránkyně rodiny.

Když členové delegace došli před Michaila a jeho matku, hluboce se poklonili a hned prvními slovy oznámili úžasnou novinu: „Nejvyšší pane, vládce Vladimíru a Moskvě, care a veliký kníže vši Rusi,“ řekl muž v čele delegace, rjazaňský metropolita Fjodorit. „Moskevské carství nemůže přežít bez panovníka... a Moskovie je v troskách.“ Zemský sněm ho proto zvolil panovníkem, který bude „nad celým ruským carstvím zářit jako slunce“. Proto ho prosí, „aby jim prokázal milost a neoslyšel jejich úpěnlivé prosby“ a „ráčil co nejrychleji jet do Moskvě“. Michail a jeho matka však žádné nadšení neprojevovali. „Řekli nám,“ referovali členové delegace, „křičíce hněvem a plačícce, že *On* se nechce stát vládcem a *Ona* mu nedá své požehnání, potom se otočili a odešli do kostela.“ Téměř slyšíme matčin nesmírný hněv a chlapcovy zmatené vzlyky. Roku 1613 ruská koruna rozhodně nebyla lákavým klenotem.

Ve čtvrt na tři ráno Alexej a jeho rodiče dosud čekali, mlčky a ještě zmožení spánkem, když tu do místnosti vešli Jurovskij a jeho deset ozbrojených pochopů. Jeden z nich si všiml Alexeje, jak se, „churavý a s voskovou barvou pleti“, rozhlíží

„doširoka rozevřenýma očima“. Jurovskij Alexejovi a jeho matce přikázal, aby vstali. Obrácen k Mikulášovi prohlásil: „Vzhledem k tomu, že vaši příbuzní nepřestávají útočit na bolševické Rusko, se prezidium uralského oblastního sovětu rozhodlo odsoudit vás k smrti.“

„Ó Bože, Bože můj,“ řekl bývalý car. „Můj Bože, co to má znamenat?“ Jedna z dívek vykřikla: „Bože můj, ne!“ Mikuláš odpověděl: „Nerozuměl jsem. Přečtěte mi to, prosím, ještě jednou.“

Moskevští magnáti se nedali Michailovým odmítáním odradit. Zemský sněm jim dal přesné instrukce, jak mají na Michailovy námitky odpovědět. Po dlouhých modlitbách velmoži Michaila „úpěnlivě prosili“ málem na kolenu. Líbali kříž a znovu se mladíka „ponížené“ ptali, chce-li být carem. Romanovci však byli traumatizováni léty pronásledování a ponižování a byli rádi, že jsou vůbec naživu. Michail „se bránil žalostným a hněvivým křikem“.

Jurovskij přečetl ještě jednou rozsudek smrti, Alexej a ostatní se poté pokřičovali, zatímco Mikuláš se nepřestával ptát: „Co? Co?“

„TOHLE!“ zařval Jurovskij a vystřelil na bývalého cara. Popravčí četa zdvihla pušky, namířila je na rodinu a za ohlušujícího pekelného rámusu „z křiku a pláče žen“ zahájila na Jurovským vyřváváné rozkazy v panice a dýmu palbu. „Nikdo už ničemu nerozuměl,“ vzpomíná Jurovskij. Avšak když pušky utichly, katani si všimli, že carevič Alexej a ženy jsou téměř nezraněni. Alexej, s očima rozšířenýma děsem, dosud v šoku seděl na židli a hleděl skrze dým střelného prachu a oblaka prachu ze sádry, který téměř zastřel světlo žárovky. Okolo něho se nacházela ďábelská scéna s převrácenými židlemi, škubajícími se končetinami, plná krve a „sténání, křiku a tichých vzlyků“.

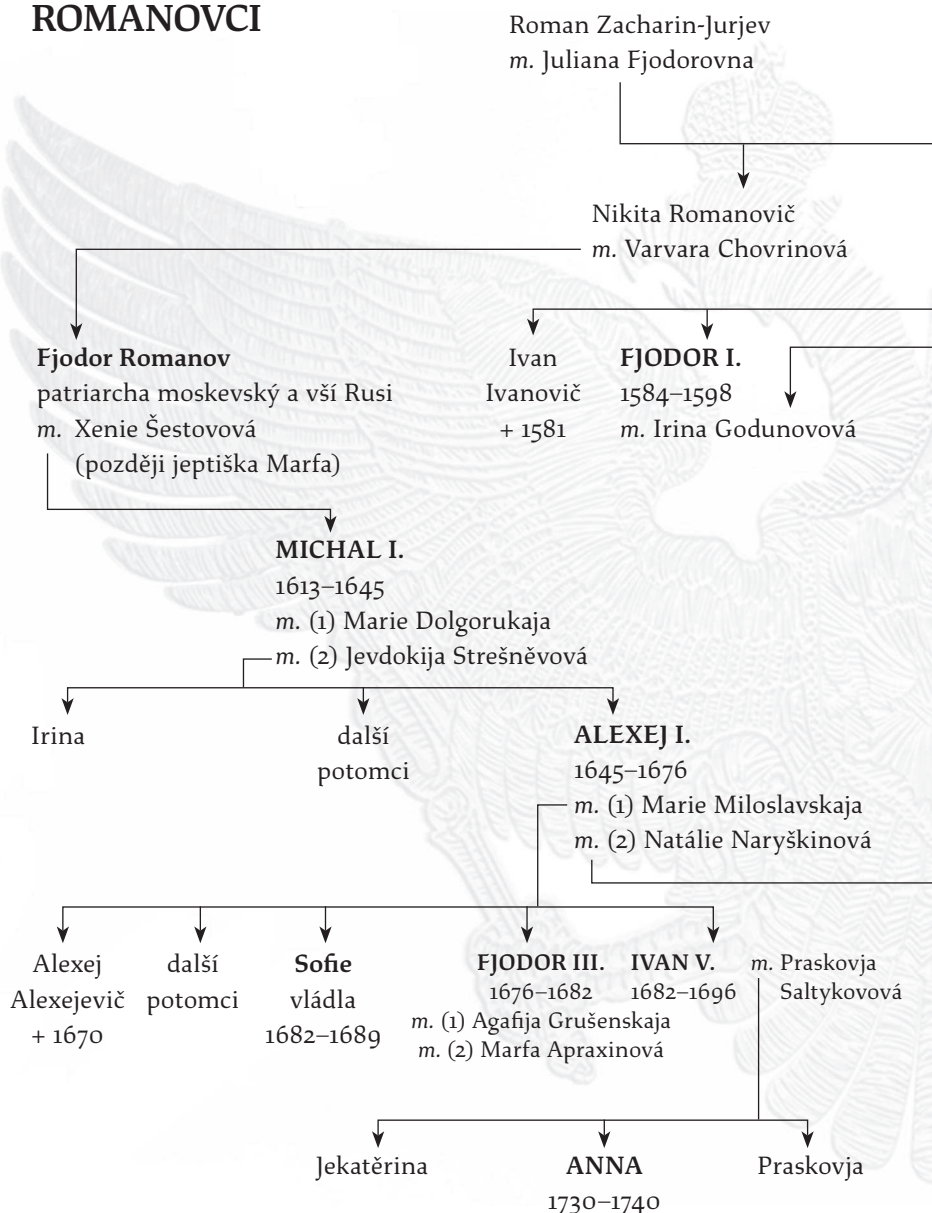
V Kostromě se po šesti hodinách bezvýsledného dohadování velmoži vrhli na kolena a plačící zapřísahali Michaila, že nepřijme-li korunu, Bůh obrátí Rusko v prach a popel. Chlapec nakonec ustoupil, políbil kříž a přijal carskou hůl s okovanou špičkou. Velmoži se pokřičovali, jeden přes druhého se vrhali na zem a líbali svému novému carovi nohy. Na konci nebezpečné cesty do Moskvy ho čekaly trosky hlavního města. Rozdrobená říše a zoufalý lid.

PRVNÍ DĚJSTVÍ

ROMANOVCI

* Ivan Hrozný byl první moskevský velkokníže, který byl korunován carem.
 Oženil se sedmkrát, Marie Nagaja byla jeho poslední ženou.

VASILIJ III.

1505–1533

m. Jelena Glinskaja

RURIKOVCI

IVAN IV. HROZNÝ*

1547–1584

m. (1) Anastázie Romanovna

m. (2) Marie Nagaja

další potomci

BORIS GODUNOV

1598–1605

m. Marie Skuratovová-
-Bělskaja

další potomci

FJODOR II.

1605

Dimitrij Ivanovič, + 1591

vydávalo se za něj

několik uchazečů o trůn

LŽIDIMITRIJ I.

1605–1606

LŽIDIMITRIJ II.

PETR I. VELIKÝ

1682–1725

m. Jevdokija Lopuchinová

Natálie

Alexej Petrovič

RURIKOVCI A ROMANOVCI

v letech 1500–1700

PRVNÍ OBRAZ

Přehlídky nevěst

POSTAVY

POSLEDNÍ RURIKOVŠTÍ CAROVÉ

IVAN HROZNÝ, 1547–1584

Anastázie Romanovna Zacharinová-Jurjevová, jeho první carevna

Ivan Ivanovič, jejich nejstarší syn a následník, zavražděný otcem

FJODOR I., jejich druhý syn a car v letech 1584–1598

Dimitrij Ivanovič, poslední syn Ivana Hrozného, zavražděný za nejasných okolností; jeho identitu si přisvojili tři podvodníci, které známe pod označením Lžidimitrijové

DOBA ZMATKŮ (SMUTA): carové a uchazeči o trůn

BORIS GODUNOV, car 1598–1605

LŽIDIMITRIJ I., car 1605–1606

VASILIJ ŠUJSKIJ, car 1606–1610

Druhý Lžidimitrij, „Tušinský zloděj“

Ivan Dimitrijevič, „Zlodějíček“, carevič

Marina Mniszková, dcera polského šlechtice, manželka prvního Lžidimitrije, druhého Lžidimitrije a Ivana Zaruckého, matka „Zlodějíčka“, říkalo se jí „Marinka Čarodějnice“

Vojevůdci

Kníže Dimitrij Požarskij, hrdina odboje

Kuzma Minin, novgorodský kupec, vůdce odboje

Kníže Dimitrij Trubecký, aristokrat a vůdce kozáků

Cizí agresoři

Zikmund III., polský král

Vladislav Polský, zprvu kníže, později král

Gustav II. Adolf, švédský král

PRVNÍ ROMANOVCI

Nikita Romanovič Zacharin-Jurjev, bratr Anastázie, první ženy Ivana Hrozného
Fjodor Nikitič Romanov, jeho syn, později kněz Filaret
Xenie Šestovová, Fjodorova žena, později jeptiška s řádovým jménem Marfa
MICHAL I., jejich syn, první romanovský car 1613–1645
Ivan Romanov, bratr Fjodora, Michalův strýc, bojar
Marie Chlopovová, Michalova první snoubenka
Marie Dolgorukaja, jeho první manželka
Jevdokija Strešněvová, jeho druhá manželka
Irina, carevna, dcera Michala a Jevdokije
ALEXEJ I., syn Michala a Jevdokije, car 1645–1676

DVOŘANÉ, *ministři atd.*

Fjodor Šeremetěv, bojar a první ministr, přiřazen se mezi Romanovce
Michail Saltykov, říšský číšník a štitonoš, přiřazen se mezi Romanovce
Dimitrij Čerkasskij, kníže, bratranec Romanovců čerkeského původu
Dimitrij Trubecký, kníže a kozácký vojevůdce, kandidát na funkci cara

Michail do Moskvy nijak nespíchal, zato Moskva ho očekávala přímo zoufale. V občanské válce se všichni zúčastnění – aristokratická elita, cizí králové, kozáčtí vůdci, hochštapleři a dobrodruzi – činili, seč mohli, aby si probjovali cestu do Moskvy, dychtiví zmocnit se carské koruny. Naproti tomu Michail Romanov a jeptiška Marfa žádné nadšení neprojevovali. Nikdy se nekonalo ubožejší, žalostnější a smutnější procesí k trůnu. Ale situace Ruska byla na jaře roku 1613 opravdu zoufalá a země byla hluboce traumatizována. Projít územím mezi Kostromou a Moskvou nebylo bezpečné; Michail projížděl vesnicemi, jejichž cesty byly pokryty mrtvolami. Rusko bylo tehdy mnohem menší než dnešní Ruská federace. Severní hranice se Švédskem ležela nedaleko Novgorodu, hranice s polsko-litevským státem hned za Smolenskem, rozsáhlá území Sibíře na východě ještě nebyla dobyta, zatímco na jihu se z větší části dosud rozkládaly tatarské chanáty. Přesto bylo, porovnáme-li ho s tehdejší Anglií se čtyřmi miliony obyvatel, obrovskou říší, jejíž populace dosahovala nějakých čtrnácti milionů. Říše byla sice velická, avšak vnitřně takřka před rozpadem. Populace byla zdecimována hladomorem a válkami; nedospělému carovi byli v patách Poláci; švédská a polsko-litevská vojska se shromažďovala a chystala se do Ruska vpadnout; kozáčtí vůdci ovládali rozsáhlá území na jihu, kde se ukrývali četní pretendenti trůnu; peněz byl nedostatek, korunní klenoty byly rozkradeny, kremelské paláce ležely v troskách.

Před Michailem stál nesmírný úkol: Bylo třeba znovu vybudovat carský dvůr, získávat jednoho dvořana po druhém, koupit každou stříbrnou lžičku, diamant po diamantu. Michail a jeho matka se hrozili toho, co je čeká v hlavním městě. Právem. Mladík, pocházející sice ze šlechtické rodiny, ale bez legitimního nároku na trůn, jehož otec byl navíc dosud vězněn v cizí zemi, mohl za nejvyšší úřad, který mu byl vnucen, vděčit především prvnímu nejvýše postavenému ochránci rodiny: Ivanu Hroznému.

Ačkoli byl Ivan Hrozný již třicet let po smrti, jeho hrozivý stín stále nepřestával dopadat na Rusko ani na mladého Michaila. Ivan Hrozný ruskou říší rozšířil,

ale vnitřně ji zároveň přivedl na pokraj zkázy. Zprvu zemi dopomohl k nebývalému lesku, pak ji však během své padesát let trvající vlády, plné triumfů a šílenství, téměř zničil. Jeho první a oblíbenou ženou, matkou jeho prvního syna, byla Romanovna a právě ona položila základy dalšího osudu svého rodu.

Ivan sám byl potomkem královské rodiny, jež odvozovala svůj původ od Rurika, polomytického skandinávského prince, jehož si roku 862 zvolily slovanské a další kmeny regionu knížetem, a jenž se tak stal zakladatelem první ruské dynastie. Roku 988 konvertoval Rurikův potomek Vladimír, velkokníže celé Rusi, na Krymu k pravoslavné víře pod vedením byzantského císaře a patriarchy. Jeho volná konfederace knížectví, Kyjevská Rus, kterou držela pohromadě rurikovská dynastie, se koncem jeho vlády rozkládala téměř od Baltského po Černé moře. Mezi lety 1238 a 1240 Kyjevskou Rus zničily mongolské armády vedené Čingischánem a členy jeho rodiny. Mongolové během své dvoustleté nadvlády nad Ruskem ponechali v roztržštěných knížectvích moc rurikovským knížatům jako svým vazalům. Je možné, že mongolské pojetí, podle něhož existuje jen jediný univerzální vládce odpovědný přímo Bohu, a jejich svévolná a brutální legislativní rozhodnutí nejspíš přispěla k ruskému chápání aristokracie. Často docházelo k mísení a ke sňatkům s Mongoly; pocházely z nich četné slavné ruské rody. Ruští vládci však mongolskou autoritu stále více zpochybňovali: Moskevský velkokníže Ivan III., jenž k moskevskému knížectví připojil četná území, zejména pak republiku Velkého Novgorodu na severu a Rostov na jihu, se roku 1480 mongolským chánům rozhodně postavil. Poté, co Byzanc padla do rukou Osmanů, si nárokoval vedoucí úlohu v pravoslavné církvi. Oženil se s neterí posledního byzantského císaře Sofií Palaiologovnou a postupně se stylizoval do role „cézara“; tento titul byl pak porušen na „cara“. Jeho nové panovnické postavení umožňovalo mnichům, kteří působili jako jeho propagandisté, aby ho prezentovali jako toho, kdo dobude zpátky území někdejší Rusi.¹

V otcově díle pokračoval i jeho syn Vasilij III. Jeho synovi, pozdějšímu Ivanovi IV., byly v době nástupu na trůn teprve tři roky. Regentkou byla zprvu jeho matka. Ta byla dost možná otrávena a z dítěte, traumatizovaného soupeřením a tolika krutostmi u dvora, vyrostl muž stejně charismatický, dynamický a vynalézavý jako i podivínský a nevypočitatelný.

¹ Dvojhlavý orel byl jako erb pravděpodobně zaveden tehdy, když velkoknížata usilovala o podobný status, jako měli Habsburkové. Teprve později mniši tvrdili, že dvojhlavý orel symbolizuje Řím a Konstantinopol, hlavní města Římské a Východořímské (Byzantské) říše – s Moskvou jako třetím Římem.

V roce 1547 byl Ivan, jemuž bylo již šestnáct let, jako první z velkoknížat korunován carem. V tu dobu už mladý samovládce zahájil rituální hledání manželky. Podle tradice pocházející od obou předchůdců carismu, mongolských chánů a byzantských císařů, svolal přehlídku uchazeček. Výběr nové panovnickovy manželky vždy pozvedl k moci nový klan, zatímco jiné mizely v propadlišti dějin. Cílem přehlídky nevěst bylo s tím spojené turbulence pokud možno minimalizovat uvážlivým výběrem carovy nevěsty z řad nižší šlechty. Ze všech koutů říše bylo na tuto renesanční přehlídku krásy povoláno na pět set panen, mezi nimiž zvítězila dívka jménem Anastázie Romanovna Zacharinová-Jurjevová, pozdější prateta mladého Michaila.

Jako dcera nevýznamného klanu, který již hrál u dvora nějakou úlohu, byla ideální volbou, neboť neměla žádné vazby na vlivné velmože a Ivan ji už znal. Znal ji, protože vyrůstal u jejího strýce. Anastázie byla potomkem Andreje Kobylky, jehož velkokníže v letech 1346–1347 povýšil do hodnosti bojara,² ale její rodová linie pocházela od jeho čtvrtého syna, bojara Fjodora zvaného *koška* – kočka.

Každá generace byla nositelem mužského jména generace předchozí, takže Kočkovy děti se jmenovaly Koškinové, což bylo velice výstižné vzhledem ke schopnosti přežít, kterou se Romanovci vyznačovali. Anastáziin pradědeček Zachar a dědeček Jurij byli bojary, otec Roman zemřel již v mladém věku. Jeho jméno však přešlo na Romanoviče, kteří měli vejít do dějin jako Romanovci.

Krátce po své korunovaci 2. února 1547 se Ivan s Anastázií oženil. Jejich manželství bylo velice plodné: Anastázie Ivanovi porodila šest dětí, z nichž přežili dva mužští dědici, Ivan a Fjodor. Anastázie měla navíc dar krotit Ivanovu manickou povahu. Ivan ji však svými výbuchy vzteku a neustálými cestami přiváděl na pokraj naprostého vyčerpání. Zpočátku dobyl velká vítězství. Na jihovýchodě vedl ortodoxně křesťanská křížová tažení s cílem podrobit si muslimské Tatary, Čingischánovy potomky, jejichž říše se mezitím rozpadla na menší chanáty. Jako první dobyl Kazaňský a Astrachaňský chanát – tyto triumfy oslavil stavbou chrámu Vasilije Blaženého na Rudém náměstí v Moskvě. Obchodníky toužící po dobrodružství a kozácké kondotiéry vysílal na východ, aby započali dobývání

² Bojari představovali nejvyšší vrstvu šlechty a byli jmenováni carem. To nemělo nic společného s titulem knížete, který podle tradice car propůjčovat nemohl. Knížata byla potomky vládců měst, která Moskva dobyla, často děti některé z nesčetných rodových linií Rurika, kyjevského velkoknížete, nebo Gedymina, velkovévody a zakladatele Litvy, nebo i tatarských chánů. Některá knížata byla pohádkově bohatými velmoži vlastníci více než 40 000 hektarů země; mnohá však nebyla ani bohatá, ani nebyla bojary. Ne vždy hrál titul prvořadou úlohu; Romanovci byli bojary, ale nikoli knížaty.

nekonečně rozlehlých a bohatých sibiřských teritorií. Do země povolával evropské obchodníky a odborníky, aby modernizovali moskevský stát, a s polsko-litevským státem zápasil o kontrolu nad bohatými městy na Baltu. Ale nakonec to byla právě dlouhá válka, jež podkopala carovo zdraví i věrnost jeho všemocných velmožů, z nichž mnozí měli k Polsku osobní vazby. Navíc v tu dobu často válčil s tehdejší regionální mocností na jihu, s chanátem krymských Tatarů.³

Roku 1553 Ivan onemocněl. Jeho švagr Nikita Romanovič se snažil přemluvit dvořany, aby přísahali věrnost carovu synovi, který byl tehdy ještě kojeneček. Ti se však zdráhali, protože dávali přednost dospělému bratranci careviče, knížeti Vladimírovi Starickému. Car se opět uzdravil, avšak zrada šlechticů a snahy knížete Vladimíra a dalších velmožů o nezávislost mu zcela zatemnily rozum. Když pak roku 1560 zemřela ve věku pouhých dvaceti devíti let Anastázie, byl Ivan přesvědčen, že ji otrávil nepřátelští velmoži.⁴ Ačkoliv je skutečně možné, že byla otrávena, mohla stejně dobře zemřít na nějakou nemoc nebo se stát obětí dobře míněného podáváníí léků. Ať již byly příčiny jakékoli, Ivan kvůli zradě a intrikám velmožů upadl do spirály násilí; nečekaně se z Moskvy uchýlil na jakousi venkovskou pevnost a svou říši rozdělil na dvě části, na své soukromé území, *opričninu* čili vyčleněné území, a na zbytek země. Kromě toho zřídil hrůzu nahánějící vojsko černě oblečených povýšenců, zvaných *opričnici*, kteří nastolili vládu teroru. Ti se proháněli krajem na černých koních s koštětem a psí hlavou, což mělo symbolizovat jejich neúplatnost a absolutní věrnost. Ivan se mezitím potácel mezi sadistickým vražděním, modlitbami a smilstvem. S křehkým postavením vlastní dynastie jeho labilita ještě narůstala. Zdálo se, že dospělosti dosáhne jen jeden jeho syn – Ivan, neboť nejmladší Fjodor byl křehké konstituce. Ivan se musel bezpodmínečně znovu oženit – a nová ženitba se mu stala posedlostí, stejně jako u jeho současníka Jindřicha VIII. Mezitímco se snažil získat nějakou nevěstu ze zahraničí, nejlépe švédskou nebo polskou princeznu v naději, že usedne na polský trůn, ba dokonce i Angličanku, možná samotnou Alžbětu I., se osmkrát oženil; tři z jeho žen byly možná otráveny, některé dokonce na jeho příkaz. Když jeho druhá manželka, tatarská princezna, zemřela roku 1569 s podezřením na otravu, Ivan propadl hotovému šílenství.

3 Pod vládou dynastie Girejů, Čingischánových potomků, byl Krymský chanát poměrně silnou evropskou mocností, jejíž vliv sahál od jižní Ukrajiny po severní Kavkaz. Chanové sídlili v Bachčisaraji na Krymu. Jejich armáda 50 000 lučištníků byla natolik obávaná, že jim carové po dlouhou dobu raději platili tribut. Chanové byli blízkými spojenci osmanských sultánů, jimž pomáhali udržet kontrolu nad Černým mořem.

4 Když ve 20. století proběhla pitva jejího těla, bylo zjištěno, že se v něm nachází nadměrné množství rtuti, ale totéž bylo zjištěno i u ostatních těl z 16. století, jež byla zkoumána současně s ním. Rtuť byla totiž často používána jako lék.

Řádl i mezi svými ministry, podezřelým uřezával nosy a genitálie a vedl *opričniky* s psími hlavami do měst Tveru a Novgorodu, kde povraždili prakticky všechno tamní obyvatelstvo. Lidi polévali napřed vařící vodou, potom ledovou, věšeli je na háky zabodnuté pod žebry, ženy a děti svázali dohromady a pak zahnali pod led. Ivanova šílenství využil tatarský chán a dobyl a vypálil Moskvu.

Poté, co *opričnici* uposlechli jeho rozkazy a splnili svůj úkol, Ivan opět sjednotil říši, ale abdikoval a ruským velkoknížetem jmenoval syna tatarského chána, který konvertoval ke křesťanství. Poté ale opět nastoupil na trůn. Ivanovo šílenství však bylo metodické: jeho krutost spojená s ďábelským sadismem zlomila moc teritoriálních velmožů. Anastáziin bratr Nikita Romanovič byl strýcem následníka trůnu, ale Romanovci byli před carovými excesy chráněni stejně málo jako všichni ostatní. Roku 1575 byl minimálně jeden Romanovec zabít a Nikitova země byla zpusťována.

Během přehlídky nevěst v září roku 1580 si Ivan vybral novou ženu, Marii Nagaju, která mu dala syna, jehož si tolik přál a který dostal jméno Dimitrij. Roku 1581 v návalu vzteku zabil svého nejstaršího syna Ivana, dítě své první ženy Anastázie, když mu železným hrotem své hole prorazil lebku – strašlivé vyvrcholení jeho vlády. Rusko již stačil zpustošit, nyní je však odsoudil k chaosu, neboť dědici trůnu byli křehký a slaboduchý Fjodor, druhý syn, jehož měl s Anastázií, a Dimitrij, tehdy ještě kojenec.

Když Ivan Hrozný roku 1584 zemřel, Nikita Romanovič se postaral, aby trůn získal jeho synovec Fjodor I. Ale Nikita brzy nato zemřel a vliv v zemi podědil jeho syn Fjodor Nikitič Romanov, budoucí otec Michaila.

Car Fjodor přenechal otěže vlády svému nadanému ministrovi Borisu Godunovovi. Ten začínal jako Ivanův *opričnik* a nyní upevnil svou moc tím, že za cara provdal svou sestru. Posledním rurikovským dědicem byl Dimitrij, Ivanův nejmladší syn, jemuž bylo osm a jenž právě tehdy zmizel z politické scény. Oficiálně zemřel na zranění, které si přivodil sám bodnutím nože do krku při epileptickém záchvatu. I když je taková nehoda natolik bizarní, je možné, že k ní skutečně došlo, ale mnoho lidí si myslelo, že ho zavraždil Godunov nebo že se ukryl na bezpečném místě.

Když roku 1598 car Fjodor zemřel bez potomků, moskevská linie rurikovské dynastie vymřela.

Nyní zde byli dva uchazeči o trůn: Fjodorův ministr a švagr Boris Godunov a Fjodor Romanov, nejstarší ze synovců zesnulé carevny Anastázie a syn Nikity Romanoviče, podle názoru mnohých nejlépe oblečený bojar u dvora. Fjodor

Romanov se oženil s Xeníí Šestovou, ale z jejich šesti dětí, z nichž byli čtyři synové, přežili jen jedna dcera a jeden syn, budoucí car Michal, narozený roku 1596 a pravděpodobně vyrůstající ve dvorci na ulici Varvarka nedaleko Rudého náměstí.⁵ Byl zahrnován dárky, ale bezstarostné dětství nemělo mít dlouhého trvání.

Godunov byl zemským sněmem prohlášen za cara, neboť po vymření legitimní dynastie byl něčím jako jejím právoplatným dědicem. Zpočátku ho podporoval i Fjodor Romanov. Godunov byl nadaný, ale v politice leckdy rozhoduje štěstí a Godunov příliš štěstí neměl. Nejtrvalejšího úspěchu dosáhl na východní hranici, kde se jeho kozáckým dobrodruhům podařilo dobýt Sibiřský chanát, a Rusku tak otevřít bránu k nesmírným dálavám Sibiře. Rusko samotné však strádalo hladomorem a epidemiemi a k Borisově autoritě nepřispívalo ani jeho křehké zdraví.

Fjodor Romanov, jehož intriky a obratnost by nedělaly hanbu ani jeho kočičím předkům, pomáhal šířit pověsti, podle nichž byl syn Ivana Hrozného Dimitrij stále ještě naživu. Blížila se zkouška síly a Romanovci neváhali do Moskvy přivést ozbrojené oddíly. Když bylo Michailu Romanovovi pět let, jeho svět ležel v troskách.

Roku 1600 si Boris Godunov vzal na mušku Fjodora a jeho čtyři bratry a obvinil je ze zrady a z čarodějnictví; jejich sloužící čáry na mučidlech dosvědčili a prozradili úkryty s „jedovatými bylinami“. Car Boris vypálil jeden z jejich paláců, zkonfiskoval jejich statky a poslal je do vyhnanství na daleký sever. Aby si pojistil, že se Fjodor nebude moci nikdy stát carem, přinutil ho, aby přijal kněžské svěcení a kněžské jméno Filaret, zatímco jeho žena se stala jeptiškou s řádovým jménem Marfa (Marta). Michail byl poslán žít do odlehle vesnice Bělozersk ke své tetě, ženě svého strýce Alexandra Romanova. V úzkostech tam prožil patnáct měsíců, než mu bylo povoleno se i s tetou uchýlit na jeden z romanovských statků asi 80 kilometrů od Moskvy. Tři z bratrů Romanovových byli zabiti nebo zemřeli za záhadných okolností. „Car Boris se zbavil nás všech,“ vzpomínal později Filaret. „Mě přinutil přijmout tonzuru a zabil tři z mých bratrů, které přikázal uškrtit. Teď už mám jen jednoho bratra, Ivana.“ Godunov nemohl zabít všechny Romanovce, protože měli privilegované vazby k rurikovským carům, rozhodně ne poté, kdy za záhadných okolností zemřel carevič Dimitrij. Vždyť odstraňování dětí z královských

⁵ Roku 1856 koupil budovu od sousedního kláštera jeden z jeho potomků, car Alexandr II., který tam chtěl být korunován. Budova je z větší části novější, ale její základy pocházejí z 15. století. Je pravděpodobné, že Michail Romanov vyrůstal právě tady.

rodin mocichtivými příbuznými má často za následek, že se bortí právě ta moc, o kterou tolik usilují.

Šeptaná propaganda postupně šířila pověsti po celé zemi a mnohé přesvědčila, že právoplatný carevič Dimitrij vyrostl v Polsku a nyní je již natolik starý, aby mohl vznést nárok na trůn; začalo tak období chaosu a zmatků, označované jako *smuta*.

První uchazeč o trůn nebyl s největší pravděpodobností opravdový Dimitrij, jeho skutečnou totožnost však neznáme dodnes a obvykle je označován jako Lžidimitrij. Možná to byl odpadlý mnich, který žil v Kremlu a tam poznal život u dvora. Možná vyrůstal v přesvědčení, že je skutečný kníže, a neochvějně věřil ve své poslání. V říjnu 1604, kdy Godunov již přicházel o moc, vytáhl Lžidimitrij na Moskvu. Měl podporu Poláků a armádu posílenou kozáckými dobrodruhy.⁶ Vzhledem k nábožné úctě lidu k ruským panovníkům se zmrtvýchvstání či přežití právoplatného cara jevilo jako div připomínající zmrtvýchvstání Kristovo. Když pak Boris Godunov zemřel na krvácení do mozku, nastoupil na trůn jeho syn Fjodor II., tomu však prořízli hrdlo dřív, než se záhadný претендент zmocnil města.

20. června 1605 Lžidimitrij triumfálně vstoupil do Moskvy. Poslední žena Ivana Hrozného, matka skutečného Dimitrije, v něm poznala ztraceného syna. Tento drzý podvodník byl korunován carem, ale nedařilo se mu mezi sebou usmířit své různé podporovatele, Poláky a Rusy, pravoslavné a katolíky. Mezitím si předvolal Romanovce a poslal Filareta jako metropolitu (biskupa) do Rostova. Jednalo se o povýšení, jehož cílem bylo udržet konkurenta mimo Moskvu. Michail, nyní desetiletý, a jeho matka následovali Filareta do Rostova.

Pak se car zamiloval do Mariny Mniszkové, dcery svého polského podporovatele, oženil se s ní a dal ji korunovat v katedrále Zesnutí přesvaté Bohorodice. Fakt, že byla katolickou Polkou, zbavil cara mysteriózní aury, jež ho obklopovala, a „Čarodějnice Marinka“ se rychle stala předmětem všeobecné nenávisti. O devět dní později, ve čtyři hodiny ráno, bojaři rozezněli zvony a uzavřeli východy z paláce. Lžidimitrij vyskočil z okna, ale zlomil si nohu a poté byl utlučen a minimálně

6 Kozáci, jejichž jméno je odvozeno od tureckého a arabského slova *gazaq*, což znamená „dobrodruh“ nebo „pirát“, byli původně tatarská válečníci, ale od 16. století představovali převážně slovanská společenství, která se usazovala na pomezí mezi moskevským státem, Polskem a tatarskými územími, kde žili z lovu, rybolovu a loupeží. Války mezi Rusy, Poláky a Tatary jim nabízely spoustu možností bojovat jako žoldnéři a nezávislí plenitelé (zpočátku jako pěchota, potom na lodích zvaných „čajka“, tedy racek, a později i jako jezdecko). V době zmatků se kozáci, z nichž někteří bojovali na polské straně, jiní za nejrůznější strany občanské války, stávali jazyčkem na váhách moci. Přispěli rovněž k volbě Michaila Romanova. Narůstající útlak rolníků, nucených carem a šlechtici do otroctví označovaného jako nevolnictví, vyhnal tisíce lidí, kteří utíkali ke kozákům, do bratrstev hrdých svobodných lidí, již se sdružovali do vojsk a sami si volili své vůdce, označované ukrajinsky jako hejtmani a ruský jako atamani.

jednadvacetkrát bodnut. Když se teď bojaři opět zamýšleli nad otázkou, kdo se stane novým carem, vzhledem k jejich vazbám k právoplatné dynastii opět zvažovali Romanovce. Jeden z nich, Ivan, byl však neoblíbený, zatímco druhý, Filaret, byl mnichem; zbýval tedy jen Filaretův syn Michail. Ten byl ale příliš mladý. Nakonec byl pod jménem Vasilij IV. carem korunován vůdce spiklenců Vasilij Šujskij, patřící k jiné větvi rurikovské dynastie.

Mezitím byla vystavena vykuchaná a nahá Lžidimitrijova mrtvola: „Měl rozraženou lebku a mozek rozlitý okolo ní“, do hrdla mu nacpali dudy nějakého zpěváka, což mělo symbolizovat, že hraje ďáblu melodii, a mezi vnitřnostmi se povalovaly i jeho genitálie. Filaret Romanov osnoval spiknutí proti Vasilijovi IV., ale ztěžoval mu to jeho biskupský úřad v Rostově.

Duch careviče Dimitrije, snad zemřelého, snad živého, však dál putoval zemí. Rezervoár lidové víry ve vymřelou dynastii Ivana Hrozného byl nevyčerpatelný: Více než deset různých dobrodruhů shromáždilo vojsko a tvrdilo o sobě, že jsou synové nebo vnuci Ivana Hrozného. Jeden z nich, druhý Lžidimitrij, ještě záhadnější než ten první, se pak stal skutečnou hrozbou.

Bývalý učitel, mluvící plyně polsky i rusky, pravděpodobně pokřtěný Žid, se usadil v Tušinu nedaleko Moskvy, kde se k němu přidala „Marinka Čarodějnice“, vdova po prvním Lžidimitrijovi. Když uviděla hromotluckého Lžidimitrije přezdívaného „Zloděj“, přejel jí mráz po zádech, ale neměla na vybranou, chtě nechtě v něm musela poznat svého manžela. Vzali se tajně, protože když byl „Zloděj“ prohlášen za Lžidimitrije, byli už svoji. Marinka rychle otěhotněla.

Mezitím se Filaret v Rostově opět shledal se svou bývalou ženou Marfou a synem, ale jejich zkoušky ještě nebyly u konce. Car Vasilij Šujskij byl mezitím v Moskvě na nejlepší cestě prohrát válku se Lžidimitrijem II. a požádal o pomoc švédského krále, který poté vtrhl do Ruska a obsadil Novgorod.

Lžidimitrijovi kozáci dobyli jižní Rusko a táhli na Rostov. Filaret organizoval obranu, dokud nebyl v říjnu 1608 zajat. Lžidimitrij II. ho jmenoval patriarchou. Rozpad Ruska představoval neodolatelné pokušení pro sousední Polsko a Švédsko; obě země spolu soupeřily o nadvládu nad Baltem a udržovaly čilé styky s bojary i ruskými obchodníky. Ivan Hrozný vedl už dvacet čtyři let s oběma královstvími válku o kontrolu nad Baltským mořem. Polské království a Litevské velkovévodství se krátce předtím spojila do obrovského nového státu, jehož součástí byla větší část dnešního Polska, Ukrajina, Bělorusko a pobaltské státy. Ivanovo brutální vyplenění Novgorodu toto obchodní město bezpochyby přesvědčilo, že pod švédskou vládou by se mu mohlo dařit lépe. Bylo tudíž nevyhnutelné, že tyto mocnosti na vzestupu pocítí chuť hodovat na ruské mrtvole.

Když Švédové anektovali Novgorod a sever Ruska, byl polský král Zikmund III. intrikami svých vlastních magnátů, tedy předních rodin říše, a nutností postavit hráz švédské rozpínavosti vtažen proti své vůli do války. Lžidimitrij II. uprchl na jih, zatímco spiknutí bojarů, mezi nimiž byl i Ivan Romanov, svrhlo Vasilije IV. Bývalý car se stal mnichem a později zemřel v polském vězení. Bojaři se sešli, aby zvolili nového cara. Filaret navrhoval Michaila. Avšak když přišla zpráva, že Lžidimitrij II. na jihu postavil novou kozáckou armádu, bojaři rozhodli, že potřebují dospělého vládce, a zvolili carem Vladislava, syna polského krále.

Moskvu obsadili polští žoldnéři, kteří plenili korunní poklady v Kremlu. Filaret byl vyslán vyjednávat s polským králem a nechal Michaila i se strýcem Ivanem v Kremlu, který byl obsazený Poláky.

Filaret, který se zjevně zcela vážně angažoval ve prospěch polského cara, se u Smolenska sešel s králem Zikmundem a žádal, aby Vladislav konvertoval na pravoslavnou víru, ale Poláci neviděli důvod, proč by se měl jejich princ katolického vyznání vzdát. Filaret byl zatčen a uvězněn v Polsku. Novgorod navrhl, aby se ruským carem stal švédský král Gustav Adolf. Zdálo se, že Rusko je odsouzeno k zániku, dokud se do věci v prosinci 1610 vzhledem k nepřítomnosti cara nevložíla pravoslavná církev. Tehdy se odvážil pozvednout hlas patriarcha Germogen, který vyzval k národní svaté válce proti všem zahraničním agresorům. Germogen byl Poláky zajat a za svou odvahu zaplatil životem, ale povstání, které zažehl, v konečné instanci umožnilo volbu Romanovců.

Na Germogenu výzvu odpověděla v Nižním Novgorodu koalice vlastenců a dobrodruhů. Lžidimitrij II. byl za své četné zločiny zavražděn vlastními strážemi, ale celý podvod tím ještě nebyl u konce. „Marinka Čarodějnice“, polská carevna a manželka obou Lžidimitrijů, totiž porodila syna. Pod praporem tohoto pretendenta, nemluvněte zvaného „Zlodějíček“, se se svými kozáky přidala k milici z Nižního Novgorodu. V březnu 1611 vytáhla tato prapodivná aliance na Moskvu. Po zuřivých bojích Poláci město zapálili a stáhli se do Kremlu, kde drželi v zajetí Michaila a bojary. Milici se nepodařilo Poláky porazit a rozpadla se.

Na podzim 1611 v Nižním Novgorodu schopný voják kníže Dimitrij Požarskij, pocházející z nižší šlechty, a tamní obchodník Kuzma Minin konečně postavili národně osvobozenickou armádu a s podporou urozeného vojevůdce a bývalého „Zlodějova“ přívržence, knížete Dimitrije Trubeckého, vytáhli na Moskvu. „Marinka Čarodějnice“ a „Zlodějíček“ mezitím uprchli na jih.

Vlastenci porazili Poláky, odřízli jim zásobovací cesty a oblehli Kreml, kde Poláci a bojaři začali umírat hlady. Okolo pevnosti se povalovaly mrtvoly, jeden obchodník objevil u hradeb pytel s lidskými hlavami a končetinami. Uprostřed tohoto mrchoviště uvázl i Michail se svou matkou. Nakonec se bojaři i Michail Romanov 26. října 1612 z Kremlu dostali a Poláci se vzdali. Většina z nich byla pobita. Občanská válka skončila, pomíneme-li „Zlodějíčka“ kdesi na jihu.

Vlastenci neprodleně svolali zemský sněm, aby zvolil nového cara a zachránil vlast. Ale bojaři, kteří právě taktak vyvázli z Kremlu, byli varováni, aby se na sněmu neobjevovali, protože by byli potrestáni za zradu. Michail Romanov a jeho matka, šťastní, že přežili, se uchýlili na venkov a našli útočiště v Ipatjevském klášteře. O místě jejich úkrytu nikdo nevěděl a také se na něj zpočátku ani nikdo neptal. Zdálo se, že Romanovci, oceňchovaní jako zrádci, jsou jednou provždy vyřízeni.

Ve studených dnech ledna 1613 se do zchátralého Kremlu sjelo 800 delegátů; tábořili v sálech, jimž chyběla střecha, a scházeli se buď v paláci u řeky, nebo v katedrále Zesnutí přesvaté Bohorodice. Postili se v naději, že se jim dostane božského vnuknutí, přesto však volitelé zůstávali hluboce rozděleni: Vysoká šlechta dávala přednost švédskému princovi Karlu Filipovi, bratrovi krále, zatímco nižší šlechta a kozáci chtěli, aby byl carem Rus. Žhavým kandidátem byl kníže Požarskij, ale nebyl to bojar a jeho rodina nebyla ani bohatá, ani vlivná. Kozáci navrhovali svého vůdce, knížete Trubeckého, který byl potomek litevské panovnické rodiny a úspěšný kozácký vůdce, ale ostatním vadilo, že měl blízko ke Lžidimitriji II.

Když byli všichni tito kandidáti vyřazeni, navrhl ataman donských kozáků Michaila Romanova. Ale jiní namítali, že je příliš mladý, a sněm návrh zamítl. Pak byla ale v Michailův prospěch sepsána petice, v níž se tvrdilo, že je kandidátem pro všechny; jako bratranec posledních legitimních carů vyhovoval konzervativním bojarům, ale i kozákům, protože jeho otec byl za Lžidimitrije II. patriarchou. Byl příliš mladý na to, aby měl osobní nepřátele nebo aby ho bylo možno vinit z kolaborace s Poláky, a nepřítomnost jeho autoritativního otce zaručovala, že nebude nikým ovládán. Byl tedy ideální figurkou pro mocenský šach.

7. února kozáci získali většinu hlasů pro „našeho právoplatného cara Michaila Fjodoroviče“, ale někteří bojaři, kteří se ke shromáždění připojili, stále dávali přednost švédskému princovi. Kozáci obklíčili jejich paláce a předhazovali jim, že zrazují vlast cizincům. Lid podporoval nevinného chlapce, zatímco bojaři

postavili jako protikandidáta Ivana Romanova. Ten však místo sebe navrhl knížete Dimitrije Mstislavského, největšího a nejbohatšího z bojarů, který měl padesát pět tisíc hektarů (sto třicet čtyři tisíc akrů) půdy, ale i on nabídku odmítl.⁷ Michailovi bratřenci, Fjodor Šeremetěv a kníže Dimitrij Čerkasskij, vedli kampaň v jeho prospěch, i když jím také nebyli obzvlášť nadšeni. Vždyť sotva dovedl číst a psát, byl churavý a nepříliš inteligentní, ale alespoň byl jeho tyranský otec Filaret daleko v zajetí a arogantní Trubecký se dal koupit za rozsáhlé statky a královské tituly. „Zvolme Mišu Romanova,“ napsal Šeremetěv, „neboť je ještě mladý a nezkušený; bude sloužit našim zájmům.“ Ale kozáci je zbavili nutnosti tohoto rozhodnutí, protože jak vysvětlil jeden polský šlechtic Filaretovi: „To donští kozáci udělali vašeho syna panovníkem.“

Ale rozhodnutí muselo být jednomyslné. Sněm se dva dny postil, než přistoupil k hlasování, pak všechny skupiny po pořadě hlasovaly pro Michaila. Rjazaňský metropolita Fjodorit oznámil davům čekajícím před Kremlem: „Michail Fjodorovič Romanov!“ Michail byl tak vybrán za cara jak aklamací lidu, tak i volbou jako kozácký vůdce. Ale všichni chápali, že tyto nepěkné čachry musí být zapomenuty a smazány: Jedině Boží požehnání mohlo pozdvihnout na trůn skutečného cara. Jenže pak se objevil nový problém: Kde vůbec nový car je? To nikdo přesně nevěděl.

Jakmile se zpráva o Michailově úkrytu donesla k Polákům, vyslali hned kozáky, aby cara zabili. Byl někde v okolí Kostromy. Kozáci prohledávali kraj a přitom se doslechli, že jistý rolník jménem Ivan Susanin ví, kde car je. „Zatímco jsme my, velký gosudar, byli v Kostromě,“ napsal Michail později, „do kraje přijeli Poláci a Litevci a Susanin je schválně špatně navedl a oni ho mučili velkými a nevýslovnými mukami, aby jim prozradil, kde velký gosudar je. I když o nás Ivan věděl, vydržel všechna ta muka a nic jim neřekl, takže ho umučili k smrti.“⁸

7 Dva nejžhavější kandidáti nebyli přítomni: Michailův otec, Filaret Romanov, a kníže Vasilij Golycyn byli oba v polském zajetí. Filaret nepřicházel v úvahu, protože byl kněz, ale Golycynovy šance – jako potomek velkovévody Gedymina, zakladatele litevského státu, byl královského původu, byl značně bohatý a těšil se osobní vážnosti – nebyly rozhodně malé. Kdyby byl na místě, asi bychom psali dějiny dynastie Golycynů – ovšem takový vznešený původ by se asi příliš nelíbil kozákům a ti měli na sněmu většinu hlasů.

8 Příběh Ivana Susanina je dosvědčen reskriptem cara Michala, který byl sepsán jen o šest let později. To byl počátek oficiálního romanovského mýtu, o jehož přikrášlení se postaral zejména car Mikuláš I. Když skladatel Ivan Glinka složil operu *Ivan Susanin*, Mikuláš pozměnil její název na *Život za cara*, aby nebylo pochyb o jejím významu, a opera se stala oficiální hymnou Romanovců (patřila také mezi Stalinovy oblíbené opery). Potomci hrdinné loajálního rolníka byli zváni na všechny romanovské korunovace až do korunovace Mikuláše II. roku 1896 a při třicetém výročí dynastie roku 1913 se jim dostalo zvláštních poct.

Michail stále nebyl k nalezení. 2. března 1613 se z Moskvy vydala delegace, která měla cara najít, ale jeho matka, jak jsme už zmínili v prologu, prohlásila, že se její syn carem stát netouží. Michail ještě není dost starý, navíc lidé všech vrstev předchozí panovníky hříšně zradili a právě kvůli těmto hříšníkům Bůh odňal moskevskému státu své požehnání. A jak by asi, při vši té hanbě, všech proradnostech a potupách spáchaných na předchozích panovnících, po veškeré té obojakosti a zradách teď naložili s pravým carem?

Během jednání Marfa argumentovala poněkud pragmatičtěji a konkrétněji: „(...) chlapcův otec Filaret je v zajetí a sedí v polském vězení.“ Nepotrestá polský král chlapcova otce? A jak by chlapec mohl přijmout trůn bez otcova požehnání?

Avšak delegáti měli pokyn, aby Michaila, pokud se bude zdráhat, „jakým-koli myslitelným způsobem obměkčili, aby se nad nimi slitoval a stal se jejich carem, neboť ho touto volbou vyvolil Bůh“. Marfa se ptala, jak chtějí ve zpus-tošené zemi financovat vojsko. Jak by mohl být korunován, když jsou všechny korunovační klenoty rozkradeny? A jak se chtějí dostat do Moskvy, když musí cestovat zpustošeným krajem zamořeným bandity?

Velmoži odpověděli, že Michaila Romanova nikdo nezradí, neboť je dědicem posledního pravého cara Fjodora, jehož matka byla Romanovna. Zvolili ho jednomyslně všichni delegáti. A oni se postarají, aby se jeho otec dostal na svobodu. To Romanovce přesvědčilo a Michail trůn přijal.

Když jeho otci Filaretovi v dalekém Polsku sdělili, že byl jeho syn zvolen carem, reagoval hněvivě, protože Michail volbu přijal bez jeho požehnání. „Když jsem ho opouštěl, byl tak mladý a neměl žádnou rodinu.“ Ale pak pokrčil rameny a řekl: „Ale co měl můj syn dělat?“

Cestou do Moskvy si Michail na každém kroku stěžoval. 9. dubna se zastavil v Jaroslavli, kde znovu dostal strach: „Nikdy nás nenapadlo, že budeme jednou vládnout takové obrovské říši, vždyť nejsme ani plnoletí. Moskevská říše leží v troskách a Moskvané pro své hříchy zmalomyslněli... Co by si v Moskvě počal skutečný následník, natož pak my?“

„Mějte slitování s námi, ubohými sirotky, veliký gosudare,“ odpověděli velmoži a úpěnlivě ho prosili, aby si pospíšil. Avšak Michail zůstal i nadále v Jaroslavli, kde „na nás ustavičně tlačí kozáci. A my nemáme ani z čeho zaplatit své vojáky. Lze se nadít, že sem brzy vtrhnou Litevci a Švédové!“ Také potřeboval carské insignie, bez nich by byl jako císař bez šatů.

Na další cestu se vydal teprve 17. dubna. „Máme málo vozů k přepravě, a tak postupujeme pomalu; naši služebníci jsou vyčerpaní a provázení kozáky

a střelci musejí často cestovat pěšky,“ stěžoval si sněmu. „A jen málo mých dvořanů přišlo sem za mnou.“ Když Michail dojel do kláštera Nejsvětější Trojice u Moskvy, určil, které komnaty mají být v Kremlu pro něj a pro jeho matku upraveny. Dne 28. dubna oba ztropili skandál. Metropolita Fjodorit a bojar Fjodor Šeremetěv spěšně psali do Moskvy, že „panovník a jeho matka se v slzách a s hněvem obrátili ke stavům shromážděným v klášteře“.

„Klaněli jste se nám a říkali jste, že přijdete k rozumu a vzdáte se lupičství, ale obelhali jste nás!“ volala matka.

„My, vaši otroci,“ odpověděli vojevůdci Požarskij a Trubecký, „jsme vydrželi hlad, nouzi i těžké obléhání. Nyní čekají mnozí před branami Moskvy spolu s námi a prosí vás, našeho panovníka, abyste je poctil svou přítomností.“ Jinými slovy, bylo na čase přestat fňukat.

Dne 2. května za hlaholu zvonů všech moskevských kostelů Michail vstoupil do svatého města. Rusové pokládali Moskvu za svou posvěcenou metropoli, za cosi jako druhý Jeruzalém. Dokonce i v tehdejší době náboženského zanícení byli cizí návštěvníci ohromeni ritualizovanou zbožností Rusů a přísností pravidel jejich chování. Muži jako poctu Bohu nosili dlouhé plnovousy a téměř k zemi sahající dlouhé šaty zvané kaftany se skládanými rukávy. Na hlavách měli čepice ze sobola nebo černé lišky. Hudební nástroje i tabák byly zakázány a šlechtické ženy, svobodné i vdané, žily zahaleny v ústraní ve zvláštní části rodinného domu zvané *těrem*. Jen na národní neřest, nemírné pití, se zákazy nevztahovaly. Na ulicích bylo vidět ženy z lidu, jak leží totálně opilé na zemi.

Potom Michail vjel do Kremlu, rozlehlého komplexu o téměř dvě stě šedesátí tisících čtverečních metrech, pevnosti, paláce i slavnostní pláně tohoto nového Jeruzaléma, v tu dobu ovšem v žalostném stavu. Na prostranstvích ležely hromady trosek, židle a postele posloužily jako dřevo na otop; paláce fungovaly jako márnice a byly plné mrtvých, jejichž těla se zde hromadila během dlouhého obléhání. Panovníkův rozlehlý obytný komplex – dřevěný Těremský palác s pozlaceným a barevnými freskami zdobeným trůnním sálem, carevnina Zlatá komnata a sousední Fasetový palác – byl urychleně upraven pro korunovaci. (Stavba dvou dalších pater z kamene pro carskou rodinu, požadovaná novým carem, se protáhla na tři roky.) V prvních měsících Michail přespával v palácích šlechticů, kteří tradičně v kremelském komplexu bydleli.

Kreml byl vybudován jako knížecí rezidence na Boroveckém pahorku mezi řekami Moskva a Něglinnaja v polovině 12. století, tedy v době, kdy byla Moskva v porovnání s významnými ruskými knížectvími Vladimir a Suzdal

a s Novgorodskou republikou ještě malé město. V roce 1326 dal pozdější Ivan I. zvaný Kalita (Měšec) postavit katedrálu Zesnutí přesvaté Bohorodice (Uspenskij sobor), kde byla velkoknížata korunována, a katedrálu Archanděla Michaela, kde byla pohřbívána. Ivan Moskvu podporoval jako centrum církevní i světské moci, ale vlastním budovatelem Kremlu, jak ho poznal Michail, byl Ivan Veliký. Ten uposlechl rady své ženy, v Itálii vychované byzantské princezny Sofie Palaiologovny, a povolal do Moskvy italské renesanční mistry, aby obě katedrály přestavěli, postavili věž Ivana Velikého a Fasetový palác a celou akropoli obehnali červenými hradbami s cimbuřím, jež dnes vypadají tak typicky ruský. Tehdy však byly pokládány za italskou exotiku.

Michail přešel chrámový pahorek posvátného okrsku, aby se pomodlil v katedrále Zesnutí přesvaté Bohorodice s jejími pěti kopulemi a aby tam složil přísahu věrnosti zemi. Mladík musel přijmout charisma monarchie, a to bylo možné jen prostřednictvím korunovačního obřadu. Korunovace musela Michaila prezentovat jako personalizované zmrtvýchvstání zaniklé monarchie. Ale mystický okamžik začal přízemním sporem.

Ráno 11. července 1613, den před svými sedmnáctými narozeninami, se mladý car sešel ve Zlaté komnatě s bojary, ale setkání se brzy zvrhlo v hádku o pořadí v korunovačním průvodu, jež se opíralo o kombinaci rodinného původu a délky služby a mělo na tomto vznikajícím dvoře obzvláštní důležitost. Michail prohlásil, že pořadí při korunovaci nehraje roli, ale když jeho tajemník oznámil, že korunu ponese Michailův strýc Ivan Romanov, a nikoliv arogantní vojevůdce kníže Trubecký (který sám pomýšlel na carský trůn), odmítl to Trubecký akceptovat s tím, že jeho původ je vznešenější než Ivanův. „Je pravda, že vaši předkové stojí výše než předkové Ivana Romanova,“ opáčil Michail. „Ale teď mu náleží vyšší místo, neboť je to můj strýc.“ Trubecký, ač nerad, prohlásil, že místo toho tedy ponese žezlo.

Ve dvě hodiny téhož dne Michail, oblečený do zlatého šatu na byzantský způsob, jež předtím požehnal metropolita Jefrem (nejvyšší přítomný církevní hodnostář, jelikož patriarcha Filaret, Michailův otec, dosud seděl v polském vězení), vstoupil do Fasetového paláce. Bojaři padli před mladým carem na kolena.

Když se rozeznělo třiatřicet kremelských zvonů, vyšli dvořané a bojaři nesoucí na sametových polštářích korunu, říšské jablko (které držel Požarskij), žezlo a zlacený podnos na plošinu nad vnějším schodištěm, třikrát se poklonili a přes Rudé schodiště a Rudé náměstí přešli ke katedrále Zesnutí přesvaté Bohorodice. Arcikněz katedrály postříkal podlahu svčcenou vodou, aby šel Michail jen po posvěcené zemi. Za zpěvu církevní písně „Mnoholetí“

(*Polychronion*) bez instrumentálního doprovodu – hudební nástroje nejsou při pravoslavných bohoslužbách obvyklé – vstoupil car do katedrály.

Když stanul před ikonostasem, požádal Jefrem Boha o požehnání. Potom byla řada na Michailovi a chlapec, který se ještě nikdy nezúčastnil podobného obřadu a především ještě nikdy nemluvil oficiálně na veřejnosti, prohlásil, že Rusko v patnácti letech uplynulých od smrti posledního právoplatného cara, jeho bratrance Fjodora, syna Ivana Hrozného, zažívalo strašlivé zkoušky osudu; nyní je na Rusech, aby znovu nastolili pokoj a pořádek.

Jefrem potom chlapci kolem krku uvázal relikviář s třískou z Pravého kříže, požehnal mu hlavu a pronášel přitom stejná slova jako při svěcení kněze. Potom mu dal na hlavu korunu, přesněji kožešinou pošítou, rubíny a smaragdy zdobenou Monomachovu čapku, a podal mu říšské jablko a žezlo. Ve vlastnictví byzantského císaře Konstantina Monomacha čapka nikdy nebyla, spíše šlo o mongolskou královskou korunu upravenou ve 14. století. Michail usedl na Monomachův trůn ze dřeva, s vyřezávanými lvy a byzantskými výjevy, který byl zhotoven za Ivana Hrozného. Jefrem pak prohlásil Michaila velkým knížetem moskevským, carem a samovládcem vši Rusi. Michail poté sejmul korunu, položil ji na pozlacený ták, který předal svému strýci Ivanu Romanovovi, načež podal žezlo Trubeckému (který tolik reptal proti pořadí při korunovaci) a říšské jablko svému bratranci Šeremetěvovi. Michailova hlava byla pomazána svatým olejem, který mu propůjčil královské charisma. Při rituálu, který dodržovali všichni carové až do roku 1896, vyšel ven a kráčel ke katedrále svatého Archanděla Michaela, aby se pomodlil u hrobů Ivana Hrozného a Fjodora, zatímco kníže Mstislavskij na cara třikrát hodil mince na znamení prosperity, která čeká Rus, s níž se mladý muž právě zasnoubil. Ve skutečnosti však situace mladého cara nebyla nikterak růžová.

Michail byl obklopen vzpurnými bojary, z nichž mnozí sami pomýšleli na carský trůn. Králové Švédska a Polska sbírali vojska, aby ho zničili, krymský chán pustošil jih země a „Zlodějíček“, falešný vnuk Ivana Hrozného, udržoval dvůr v Astrachani. Země byla v troskách. Šance na úspěch byly přinejlepším padesát na padesát.

Mladý car byl politicky nezkušený, a dokonce i jeho přívrženci ho popisovali jako nepřítelš prozíravého a mírného. Zahraniční návštěvníci si všimli, že se neustále přátelsky usmívá, a za dobu své vlády se jen málokdy rozčílil natolik, že by to zanechalo vzpomínku. Většinou byl churavý, v jednom oku mu cukalo a byl nejistý v chůzi, ale je těžké říci, zda byl jen slabé konstituce,

nebo zda trpěl symptomy traumat zažívaných v době *smuty*. Jak se od pravého cara očekávalo, Michail byl velice zbožný. Měl slabost pro nové technické vymoženosti, sbíral hodiny a měl rád západní formy zábavy. Tak například v Potěšném paláci (letohrádku) nechal vystupovat soubor akrobatů, šašků a trpaslíků. Tehdy se věřilo, že trpaslíci a postižení lidé přinášejí vládci štěstí, proto se na dvorech těšili oblibě jako maskoti. Michailovým nejmilejším druhem byl trpaslík Mosjaga. Tancovalo se, bubnovalo a chodilo po provaze. Car byl také vášnivý zahradník a lovec. Vše nasvědčuje tomu, že šlo o pasivního, dobromyslného a laskavého mladého muže, který měl rád rutinu a řád. Žádné Michailovy skutečné podobizny se nedochovaly: Pro carovo budování jeho pověsti byla očividně důležitější dobrotivost než schopnost rozhodovat.

Zpočátku se mladý car dělil o moc s bojary a zemským sněmem a prohlašoval, že za jeho vlády „nikdo nebude odpraven bez řádného soudu a souhlasu bojarů“. Zemský sněm zasedal takřka nepřetržitě. Dominantními postavami v Kremlu byli Požarskij a hrdinové povstání, kteří byli vysíláni všude tam, kde bylo třeba bojovat s nepřáteli režimu. Michailova volba carem byla aktem vlasteneckého odporu a jeho úkolem bylo odrazit zahraniční agresory. Romanovci tak museli hned od počátku převzít i vojenské velení.

Jako první rozdrtili jeho generálové armádu „Zlodějčika“ a „Marinky Čarodějnice“, kteří byli oba zajati. Její poslední muž, kozácký ataman Zaruckij, byl na Rudém náměstí naražen na kůl, když mu do konečnicku vrazili železnou tyč. Marinka byla umořena hladu a čtyřletý „Zlodějček“ byl pověšen na kremelské zdi. Nikdo nechtěl nic riskovat. Alespoň se tak zhatily plány Tatarů, Poláků i Švédů. Roku 1615 byla zahájena jednání se Švédy, která roku 1617 vyústila do míru ve Štolbovu. Rusko sice získalo zpět Novgorod, ale Gustav Adolf tak položil základy švédského panství v Livonsku a odřízl Rusko od Baltského moře. Nyní se Michail mohl se svým nejlepším vojevůdcem Požarským soustředit na hlavního nepřítele, na Polsko. Všichni měli ovšem na paměti, že Michailův otec Filaret je stále ještě v polském zajetí. Carův první dopis Filaretovi jasně ukázal, že starý muž mohl potenciálně ve vládě hrát rozhodující roli: „Nejctihodnějšímu a nejvznešenějšímu metropolitovi, otcí otců, velkému gosudarovi Filaretovi, důstojnému nositeli svatého a Bohem požehnaného úřadu, neúnavně hledajícímu zbloudilé ovce: Váš syn, potomek Vašeho přeslavného rodu, Michail, car a veliký kníže, samovládce vši Rusi, sklání hlavu v povinné úctě...“

Když Filaret v polském zajetí za přítomnosti svých strážců přijal první vyslance svého syna, musel sladit svou někdejší vstřícnost k Polákům s faktem, že byl jeho syn zvolen carem. „Dosud jsem jednal v dobré víře, ale nyní byl

můj syn zvolen panovníkem. Tím jste mi učinili bezpráví. Mohli jste zvolit někoho jiného a rozhodli jste bez mého vědomí...” Právě to byl rozhodující bod: „Nestal se panovníkem z vlastní vůle, nýbrž milostí Boží.“ Pokud byli Poláci odhodláni Michaila zničit, nedalo se čekat, že propustí jeho otce – a také někdy musela přijít chvíle, kdy pozve car dívky na přehlídku, aby si vybral nevěstu.

Michail a všichni, kdo ho zvolili, si v lesku královského dvora zoufale přáli pravého posvěceného cara, aby krutosti uplynulých let upadly co nejrychleji v zapomenutí. Musely být prováděny rituály, obnoveny staré poměry, zároveň musel být nově budován dvůr, ale všechno nové muselo zároveň budit dojem dávné tradice. Chaos po smrti Ivana Hrozného ukázal, co se může stát, když autokrat zlikviduje všechny odpůrce, ale zároveň připraví autokracii o její základy. Romanovci proto od počátku vládli s okruhem významných rodin, jež za vojenské služby odměňovali dočasným držením statků, *pomestijí*.

Michailovi služebníci začali tím, že obnovili ceremonii posvátné monarchie. V klenutém audienčním sále, vymalovaném výjevy z bible, mladý car, oblečený do diamanty posíteného šatu a s čepicí lemovanou sobolí kožešinou, rovněž positou diamanty, na hlavě, seděl se žezlem v ruce na vyvýšeném trůně se čtyřmi pozlacenými sloupy, na každém z nich seděl zlatý orel. Vedle trůnu, na stříbrné pyramidě, leželo velké říšské jablko, zlatá mísa, džbán a ubrousek. Po obou stranách stáli bojaři a hodnostáři v bílých damaškových rouchách, na hlavách čepice z rysí kožešiny, na nohou bílé vysoké boty, se zlatými řetězy na krku, na ramenou se jim leskly stříbrné sekery.

Michailův život odměřovaly náboženské obřady, jež často trvaly od brzkého rána do pozdního večera, a on striktně dodržoval všechny svátky, což byly bezmála všechny dny v roce. Na svátek Tří králů se car a jeho dvořané a střelci (*strelcy*) – elitní pluk zřízený Ivanem Hrozným – shromáždili okolo díry vysekané do ledu na řece Moskvě, aby „posvětili vody Jordánu“; tento rituál stavěl Moskvu jako svatou zemi na úroveň Jeruzaléma.

Byla obnovena přesně odstupňovaná hierarchie dvora. Ve všech autokraciích závisí přízeň, jíž se těší jednotlivec, na jeho blízkosti vládci. V Moskvě se tomu říkalo „hledět do jasných očí panovníka“. Dvůr byl zdrojem moci, kde dvořané dokazovali svou oddanost panovníkovi a nabízeli své služby, zatímco panovník jim na oplátku rozdělával úkoly, půdu, moc a tituly a schvaloval sňatky. Za to očekával pomoc při vedení armády a mobilizaci zdrojů. Dvůr byl místem a zdrojem moci, umožňoval zúčastněným hromadit bohatství, za což je zavazoval loajalitou vůči monarchii, a zároveň jim umožňoval vzájemně soupeřit, aniž by

kvůli tomu museli rozpoutat občanskou válku nebo revoluci. Zde byly řešeny konflikty, politické soupeření, sexuální intriky, jež rozsuzoval panovník nebo jemu blízcí důvěrníci. Všichni měli na paměti čas zmatků a samoděržaví bylo pokládáno za významný faktor nejen pro udržení jednoty země a znovudobytí ztracených území, ale také za překážku návratu chaosu. Jakmile Romanovci usedli na trůn, byla legitimita jejich vlády zpochybňována jen velice vzácně.

Každé ráno se bojaři a dvořané⁹ shromáždili u Rudého schodiště, které vedlo od katedrálního náměstí nahoru k soukromým komnatám Těremského paláce. Drobní úředníci, „lidé z náměstí“, čekali dole, zatímco několik málo šťastlivců, „lidé příbytku“, smělo stát na schodišti. Carovy pokoje tvořila řada stále posvátnějších místností, do kterých rozhodně nemohl každý. Do Zlaté síně, vzdálené jen dvě další místnosti od carovy ložnice, směli vstoupit jen ti nejvýše postavení. Car byl natolik posvátný, že mu nikdo nesměl zpřímá pohledět do očí a jeho poddaní ho zdravili na kolenou a klaníce se až k zemi. Když mu lékaři pouštěli žilou, byla jeho krev požeňnaná a byla zachycena do zvláštní nádoby a v ní pohřbena, aby ji nikdo nemohl zneužít k čarování.

Jako vždy měla v Kremlu nejvyšší prioritu bezpečnost. Pro případ, že by ji nestačila garantovat jeho laskavost a posvátnost, Michail nařídil, aby každý, kdo bude svědkem „slov nebo činů namířených proti carovi“ – hrůzu nahánějící obrat, synonymum pro zradu –, uvědomil o tom knížete Jurije Sulešova. Sulešov byl drobný kníže původem z tatarské Zlaté hordy, který konvertoval ke křesťanství a nyní byl pověřen vedením úřadu vyšetřování. Tatarský živel byl díky konvertovaným knížatům na dvoře i nyní hojně zastoupen, ale nikdo z nich neměl takovou moc jako Michailovi polotatarští bratrance, knížata Čerkasští. Dvůr byl sice obnoven, ale Michail si už nemohl déle dovolit čekat na otcův návrat. Musel si najít ženu, což byl na dvoře, kde byl jed běžným prostředkem politiky, nebezpečný úkol. Koncem roku 1615 Michail svolal přehlídku nevěst.

9 Asi to bojarů car povolal, aby zasedali v jeho radě. Několik z nich pak povýšil na tajné rady. Avšak ať byli bojaři sebemocnější a sebebohatší, dopisy carovi podepisovali vždy dětinskými zdrobňelkami jako „Vaši ponížení služebníci Mitka a Saška“. Pod nimi byli další šlechtici, carovi blízcí komorníci, *okolničije*, potom členové šlechtické dумы, *dumnyje dvorjaně*. Skutečné řízení ministerstev zajišťovali úředníci nižšího rodu, *ďjaki*, z nichž nejvýznamnější byli *dumnyje ďjaki*, sekretáři dумы. Vedoucí asi 50 úřadů, *prikazů*, spravovali dvůr i zemi. Některé z těchto úřadů, například úřad vztahů se zahraničím nebo úřad Velkého pokladu, měly celostátní působnost, jiné jen regionální jako kazaňský úřad. Na dvoře, na němž bylo trávení jedem zcela obvyklou praxí, byla carská lékárna, která připravovala léky i pro cara, natolik významná, že na ni po většinu času dohlížel první ministr. Ale život carovi organizovali dvořané jako strážce pečeti a stájníků, v nejméně intimnější oblasti pak *postělničije*, komorníci starající se o jeho ložnici. Požarskij, válečník, který vlastně romanovskou dynastií založil, byl povýšen na bojara a přímo zahrnut statky, ale vzhledem k tomuto absurdnímu postavení byl často předmětem rozhořčených stížností ze strany výše postavených rodin.

Dvořané se rozjeli do celé říše, aby vybírali neprovdané panny, nejlépe z rodin drobné šlechty. Kandidátky byly poslány do Moskvy, kde pak bydlely u příbuzných nebo ve dvorci, který pro ně byl speciálně zařízen. Z těchto zhruba pěti set žen se asi šedesát dostalo do užšího výběru, ty pak jejich rodiny vyšňořily a nastrojily.

Uchazečky byly nejprve předvedeny porotě složené z dvořanů a lékařů, která vyřadila ty nejslabší. Popisy kandidátek byly poslány carovi a jeho rádcům, ale vedle krásy a zdraví bylo rozhodující také příbuzenství s kremelskými klany. A zatímco kandidátky napjatě čekaly, byly pečlivě studovány jejich rodokmeny.

Tato dávná tradice fascinovala návštěvníky z ciziny. Pro ně byla přehlídka nevěst nejexotičtější z moskevských zvyklostí. Na jedné straně to byl výraz tajuplné vznešenosti carského majestátu, na straně druhé však nabízela prospěšné a praktické řešení problému, který spočíval v tom, že by car jen těžko ke svému vzdálenému a odlehlému dvoru nalákal urozené panny ze zahraničí. Přehlídka nevěst, při níž byla vybrána počestná panna z provinční šlechty, byla veřejným rituálem a měla mírnit bezohlednou konkurenci mezi různými zájmovými skupinami u dvora. Carové se raději ženili se ženami nižšího původu, než aby si znepřátelili frakce bojarů, které si v žádném případě nepřály nevěstu spřízněnou se svými rivaly. Zároveň však všichni potají doufali, že na carský trůn pomohou dívka, která bude právě s nimi spřízněna, byť třeba jen vzdáleně.

Nejlepší dívky pak byly vybrány do dalšího kola, na prohlídku (*smotriny*), při níž car osobně vybral uchazečky, které potom vedoucí Velkého palácového úřadu a dvorní lékaři osobně prohlédli, zda jsou plodné, neboť o to šlo v celé proceduře především. Odmítnuté dívky dostaly dárky a byly poslány domů, zatímco šťastné finalistky, jichž bývalo asi tak šest, byly odvedeny do jednoho kremelského dvorce, kde byly představeny carovi. Ten se pro jednu z nich rozhodl a vyvolené dívce dal na znamení své přízně šátek a zlatý prsten.

Přehlídka nevěst neprobíhala vždy tak přímočaře, jak to vypadalo: Nebylo sice možné ji zcela zmanipulovat, ale poněkud usměrnit se určitě dala. Výběr panen, které byly v posledním kole představeny carovi, býval předmětem intenzivních politických machinací, jimž měl ale v poslední fázi zabránit rituál. Při přehlídce šlo především o to představit carovi více či méně vhodnou kandidátku – víc už dvořané udělat nemohli. Car sice neurčoval, kdo projde do posledního výběru, ale nikdo nemohl ovlivnit, koho si nakonec vybere. Vítězka a její otec si změnili jména, aby dali najevo, že se stali členy panovnické rodiny. Mladá žena přijala titul carevny. Pak se i s matkou nastěhovala do Těremského paláce, kde byly obě

instruováni pro svou roli – ale také aby byly střeženy, neboť jak měla Michailova žena záhy zjistit, být vítězkou bylo často velmi nebezpečné.

Krátce před Vánoci 1615 se mladé ženy sešly, aby si je Michail prohlédl, a ten si vybral Marii Chlopovovou, která pocházela z nižší šlechty. Té věnoval šátek a prsten. Dívka přijala jméno Anastázie a titul carevna, načež se i se svou matkou a tetou nastěhovala do nejvyššího patra Těremského paláce. Její strýc Gavriil Chlopov se stal členem carské družiny. Tím se však cítil ohrožen nej-mocnější Michailův dvořan. Vládní záležitosti vedl z větší části Michailův bratranec Fjodor Šeremetěv, který jel do Kostromy, aby Michailovi nabídl trůn, ale nejvíce mohl ztratit Michail Saltykov, synovec carevny matky Marfy, jenž pobýval s ní a s Michailem v Kostromě. A tak se Saltykov s Marfou proti Chlopovové spíkl.

Zhruba šest týdnů po zasnubách šli car, Saltykov a strýc nevěsty Chlopov na inspekci tureckých šavlí ve zbrojnici. „Takové šavle bychom uměli vyrobit i v Moskvě,“ chvástal se Saltykov, který měl jako carův štitonoš dohled nad arzenálem. Car nato jednu šavli podal strýci své budoucí ženy a zeptal se ho, jestli si myslí, že je arzenál opravdu schopen odvést takovou kvalitní řemeslnou práci.

„Ne tak dobrou,“ odpověděl Chlopov. Nato mu Saltykov šavli vzal a oba muži se přímo před carem pohádali.

Krátce nato nevěsta před celým dvorem zvracela a omdlela. Snědla příliš mnoho sladkostí, prohlásil později její strýc, avšak možná intoxikace jídlem měla těžké následky: Byla budoucí carevna dost zdravá na to, aby donosila děti? Nezamlčela její rodina nějakou skrytou chorobu? Car nebo jeho matka proto Saltykovovi přikázali, aby sledoval dívčin zdravotní stav – šlo o projev bezmezného naivity, nebo záludnost? Saltykov nevěstě podával léky z lékárny, jež vedly jen k tomu, že dívka měla křeče a zvracela. Lze se domnívat, že Saltykov, podporovaný carevnou matkou, v zákulisí tahal za nitky zlovolné intriky a přiměl lékaře, aby řekli, že dívka trpí nevyléčitelnou nemocí a nemůže mít děti. Ubohá dívka a její příbuzní byly vypovězeny na Sibiř a její otec jmenován guvernérem v daleké Vologdě. Po šesti týdnech kralování byly mladá žena i její rodina jedním rázem zruinovány. Michail měl dívku rád, ale věc dál nevyšetřoval: Necítil se dost silný na to, aby se postavil matce. Celá historie tím však ještě neskončila.

V říjnu 1617 polský princ Vladislav vytáhl se svým vojskem až k Vjazmě, nějakých dvě stě padesát kilometrů na východ od hranic země. Dne 9. září následujícího roku Michail svolal zemský sněm, aby mobilizoval národ aktem, který svědčil

o panice. Poláci zaútočili na Moskvu 1. října a dostali se až k Arbatské bráně, ale příchod zimy, dezerce a hlad polskou armádu oslabily. Dne 2. února 1619 Michail podepsal čtrnáctileté příměří v Deulinu, na jehož základě připadl Smolensk Polsku. Bylo to ponížení, ale Michail alespoň udržel carskou říši pohromadě, což byl nemalý výkon. Navíc dosáhl něčeho, co bylo téměř stejně významné.

Dne 14. června 1619 Michail, jemuž bylo mezitím již třiaadvacet let, odjel, doprovázen nadšenou družinou, k řece Presni, asi osm kilometrů za město, a čekal. Blížil se kočár doprovázený vlastní eskortou. Když zastavil u cara, vystoupil z něho jeho otec Filaret, nyní již šedobradý, téměř sedmdesátiletý muž. Po devíti letech odloučení byli otec a syn natolik dojatí, že se objali a, plačíc radostí, jeden před druhým poklekli. Cestou domů seděl Filaret v saních a Michail ho doprovázel pěšky až do Moskvy, kde ho přivítalo provolávání slávy a hlahol zvonů. O týden později byl Filaret ve Zlaté síni jeruzalémským patriarchou, který byl „náhodou“ přítomen, intronizován jako patriarcha vši Rusi.

Autoritářský a hašteřivý Filaret, který přežil Ivana Hrozného i vyhnanství za Fjodora, by se ale nespokojil s rolí duchovního. Michail ho jmenoval Velkým gosudarem, takže byl něco jako spoluvládce, a oba tak vládli v diarchii. Patriarcha, který měl jen „prostřední znalost Písma svatého“, na moc čekal už velmi dlouho. „Snadno propadal hněvu, byl nedůvěřivý a natolik panovačný, že z něj měl strach i samotný car“, a pro jeho politický talent ho někteří srovnávají s kardinálem Richelieum.

Carovy a patriarchovy dopisy ukazují, jak formálně se otec a syn oslovovali. „Modlíme se k Bohu všemohoucímu, abychom mohli spatřit Vaši svatou andělskou tvář, políbit hlavu Vaší svatosti a v úctě se před Vámi sklonit,“ napsal Michail. Filaret se tvářil, jako by ho zajímal carův názor: „A co přikážete jako panovník, pokud jde o Krym?“ Ten hned přispěchal s odpovědí: „Já jako panovník myslím, že...“ Vyslance přijímali společně, sedíce na stejných trůnech, přičemž někdy z diplomatických důvodů hráli rozličné role. „Neříkejte, že jsem to napsal já,“ nařídil Filaret Michailovi při jedné příležitosti.

Oba se vzájemně respektovali, ale žádné vřelé vztahy mezi nimi nepanovaly. „Přirozená náklonnost syna,“ všiml si holandský vyslanec, „patřila po dlouhém odloučení spíše matce než otcí.“ „Čtu, můj vládce,“ napsal car Filaretovi, „že Vy, Velký gosudar, náš otec a poutník, si přejete být na svátek Nejsvětější trojice v Moskvě, avšak to pro Vás nebude právě pohodlné, protože ulice budou pro Váš kočár nesjízdné. Snad byste mohl přijet v pondělí. (...) Ale bude, jak si Velký gosudar přeje.“

Filaret byl silný muž Kremlu a nikdo neudělal pro stabilizaci vlády romanovské dynastie víc než on. To on stál jako impresário za celou řadou pompézních ceremonií a architektonických vylepšení, jež měly zvýšit lesk koruny.¹⁰ Opíral se o kliku důvěrníků, k níž patřil jeho mnohem mladší bratr Ivan, jeho bratranci Šeremetěvové a polotatarský kníže Ivan Čerkasskij. Pokud nějaký bojar netancoval, jak tihle pískali, riskoval, že skončí ve vězení. Devět z nich bylo posláno do vyhnanství. Filaret rozsuzoval bojary, kteří se neustále přeli o postavení a neváhali se uchýlit k fyzickému násilí. Mnoho bojarů si ještě dobře pamatovalo, že byl Filaret jedním z nich: Například drsný, ale loajální kníže Lykov-Obolenskij jednou v kostele Filareta zahrnul divokými nadávkami. Filaret se na špici cítil osamělý a jednou přiznal synovi, že nemá jiné přátele než Čerkasského, Lykova a svého bratra Ivana. Filaretovým cílem a posláním Romanovců bylo mobilizovat Rusko. On „řídil všechno, co se týkalo carství a armády“, a za svůj nejnaléhavější úkol pokládal pomstít se Polsku. Bylo reformováno vybírání daní, církev byla vykázána do patřičných mezí a její pozemky konfiskovány dynastií, což položilo základy jejímu bohatství. Statkáři získali za ochotu táhnout do boje větší moc nad svými nevolníky. Když se pohraniční konflikty s Polskem přiosťřily, Filaret věděl, že jeho polští a švédští nepřátelé mají nad Ruskem značnou technickou převahu, ale protože v Evropě mezitím zuřila třicetiletá válka, bylo zkušených žoldnéřů na rozdávání a Filaret pozval do země anglické a skotské důstojníky, aby modernizovali armádu. Avšak dynastie potřebovala dědice: Car se musel konečně oženit.

Čtyři roky Michail odmítal uvažovat o jiných kandidátkách, protože stále snil o otrávené Marii Chlopovové. Roku 1621 Filaret nabídl ruku svého syna dvěma zahraničním princeznám, ale západní monarchové neotesané povýšení odmítli, nejspíš k Michailově úlevě, neboť tomu se nyní podařilo přemluvit otce, aby se ještě jednou podíval na Mariin případ. Filaret přikázal svým lékařům Bielsovi a Balsirovi, aby mladou ženu, která teď žila ve vyhnanství v Nižním Novgorodu, vyšetřili, a ti se vrátili se zprávou, že dívka je dokonale

¹⁰ Filaret najal skotského architekta Christophera Gallowaye, aby přestavěl Spasskou věž v Kremlu. Ten ji k velkému nadšení otce i syna vybavil hodinami. Filaret si očividně vychutnával teatrální stránku svého superpatriarchátu. Na Květnou neděli Michail imitoval Kristův vjezd do Jeruzaléma, ale na oslu seděl patriarcha, nikoli car. S Monomachovou čapkou na hlavě a v kompletním carském ornátu se Michail spolu s bojary pomodlil v Kremlu, potom, následován celým dvorem, vyšel spolu s patriarchou ven. Na pódiu na Rudém náměstí, jež teď představovalo Golgotu, podržel car koně (pitoreskně vybaveného falešnými ušima, aby vypadal jako osel), na něhož patriarcha nasedl a pak se znovu vydal do Kremlu k Uspenské katedrále. Patriarcha pak poděkoval carovi za jeho služby a vyplatil mu 200 rublů.

zdravá. Nato si Filaret předvolal štítonoše Saltykova: Proč tvrdil, že dívka trpí nevyhléditelnou nemocí?

K soudu nad Saltykovem a jeho bratrem zasedli Filaret a Michail společně s Ivanem Romanovem, Ivanem Čerkasským a Šeremetěvem. Šeremetěva poslali do Nižního Novgorodu, aby se vyptal Marie, a ta prohlásila, že zvracela jen jednou, ještě předtím, než jí Saltykov přinesl lék z carské lékárny.

Michail byl velice rozzloben. Saltykov byl propuštěn a poslán do vyhnanství, protože „zákeřně připravil cara o radosti manželské“. „Panovník vám prokazoval větší přízeň, než jakou jste si zasloužil, neboť jste jednal jen pro své obohacení, abyste se pojistil, že se nikdo kromě vás nebude těšit panovnickově přízni.“ Saltykov si zachránil krk jen proto, že nad ním držela ochrannou ruku carevna matka. Ta se postarala, aby bratři Saltykovovi nebyli zabiti a aby se jednoho dne mohli vrátit.

Michail předpokládal, že teď si bude moci Marii Chlopovovou konečně vzít, ale jeptiška Marfa odmítla spojení požehnat: Dívka byla kazové zboží. Carova matka mezitím pomýšlela na lepší kandidátku, kněžnu Marii Dolgorukou, svou příbuznou. Protože měl car k matce stále blízko, předsedala přehlídce nevěst, na jejímž konci panovník oznámil, koho si vybral. A tak se 19. září 1624 oženil s Marií Dolgorukou, což byl jistě triumf matčiných intrik. Jenže mladá choť po čtyřech měsících zemřela.¹¹

Ale na smutek nebyl čas: Michail se musel znovu oženit, a to co nejdříve. Při další přehlídce nevěst Michail věnoval prsten a šátek Jevdokiji Strešněvové, dceři z chudé venkovské šlechtické rodiny. Po zasnubách ji dal Filaret v Těremském paláci bedlivě střežit. 5. února 1626 byli sezdáni a tradičně strávili noc na loži, kde byla pod prostěradly pšeničná zrna, pod postelí žitné snopy a na stěnách visely ikony.

Jevdokija (Eudoxie) trpěla neustálým vměšováním tchyně Marfy, ale život carevny byl beztak spoután rigorózními puritánskými pravidly. Manželství se měla řídit striktním *domostrojem*, tedy pravidly, která sestavil jeden mnich v 16. století. Například se tam pravilo, že „neposlušné ženy mají být pořádně zbičovány“ a že i ctnostné ženy „by měly být čas od času bity, ale nikoli pěstmi, aby nebyly vidět modřiny“.

¹¹ Dolgoruci tvrdili, že pocházejí od kyjevského velkoknížete Jurije Dolgorukého (Jiří Dlouhá ruka), který roku 1156 založil Moskvu. Jenže to byla lež, ve skutečnosti byli potomky knížete Ivana Obolenského řečeného Dlouhá ruka, který v 15. století vládl v Obolensku. Toto nebyl poslední sňatek Romanovců se ženou z rodu Dolgorukých, přestože se říkalo, že manželství mezi Romanovci a Dolgorukými je prokleté. Dolgoruci spolu se Šeremetěvovými, Saltykovými a Golycynovými patřili k rodinám, které pomáhaly carům vládnout až do roku 1917. Poslední ministerský předseda cara Mikuláše II. byl Golycyn a šel do vyhnanství na Sibiř spolu s jedním Dolgorukým.

Ženy z panující rodiny žily zavřené v *těremu*, instituci ne nepodobné muslimskému harému. Zahaleny hustým závojem sledovaly zpoza mříží bohoslužby, jejich kočáry byly opatřeny taftovými závěsy, aby neviděly ven a aby nikdo také neviděl dovnitř. Když se účastnily náboženských procesí, chránily je před zraky veřejnosti štíty nesené sloužícími. V Těremském paláci se celé dny zabývaly šitím a pokaždé, když z místnosti odcházely nebo do ní přicházely, musely pokleknout před ikonami pověšenými v tzv. Rudém koutku. Nosily sarafány, dlouhé šaty bez rukávů, a na hlavě ozdoby hlavy, členku *kokošnik*, zatímco líčení nebo i jen zrcadlo byla zakázána jako nástroje d'áblovy. Níže na sociálním žebříčku byla pravidla volnější. Ženy obchodníků si černily zuby, měly bílé nalíčené obličeje a červené tváře, zatímco obočí a řasy si začernovaly, „takže vypadaly, jako by jim někdo hodil do tváře hrst mouky a pak jim tváře namaloval štětcem“. Nižší vrstvy si užívaly života podstatně více, prostí lidé se koupali nazí ve smíšených lázních a slavili na ulicích. Nejspíš právě proto, aby se zamezilo takovým nepřístojnostem, byl *těrem* tak přísně organizován podle náboženských principů.

Carevna Jevdokija však přese všechno plnila svou roli dobře. První z jejích deseti dětí, Irina, se narodila přesně devět měsíců po svatbě; carevny tradičně rodily v lázni Těremského paláce. Narození každého potomka se slavilo hostinou ve Zlaté síni. Po druhé dceři Jevdokija porodila roku 1629 dědice Alexeje, po němž následovali další dva synové.

Filaret, někdejší vězeň v Polsku, toužil po konfrontaci se sousední zemí, ačkoli jen málo bojarů si myslelo, že je Rusko na válku připraveno. Příležitost se naskytla v dubnu 1632, kdy zemřel král Zikmund III. Polsko-litevská *rzeczpospolita* byla obrovskou zemí, která sahala od Baltu až k Černému moři, ale byla to podivná unie dvou říší, po ústavní stránce slepenec se dvěma vládami a sněmem voleným všemi šlechtici, z nichž každý měl právo veta. Sněm, polsky *sejm*, volil krále, ponechávaje královskou volbu otevřenou pro zahraniční machinace. Podivná pravidla platná v Polsku, všemocní magnáti a všudypřítomná korupce zemi často uvrhovali do stavu naprostého chaosu. Po polské okupaci v době zmatků ale Polsko zůstávalo úhlavním nepřítelem Ruska.

Filaretova válka začala jako fraška a skončila jako tragédie. Filaret sice dokázal postavit úctyhodnou armádu s šedesáti tisíci muži, ale moskevská vojska vedená věčně rozhádanými bojary byla beznadějně zastaralá. Střet s moderními armádami třicetileté války sneslo jen osm tisíc žoldnéřů, jimž

veleli Skot Leslie a Angličan Sanderson, oba plukovníci.¹² Když Michail poslal dva bojary, aby dobyli Smolensk, pohádali se o to, kdo z nich má přednost, a museli být propuštěni.

Noví velitelé, bojar Michail Šejn, který spolu s Filaretem seděl v polském vězení, a *okolničij* Artěmij Izmailov, začali v srpnu 1633 znovu obléhat Smolensk, ale nově zvolený polský král Vladislav IV., jenž si stejně jako jeho předchůdce nárokoval i ruský trůn, poslal městu posily. V říjnu Rusové ztratili v bitvě dva tisíce mužů a trpěli nedostatkem potravin. Šejn byl fanfarón, který se před odjezdem před carem chvástal, že „zatímco většina bojarů sedí doma u krbu“, on jediný bude bojovat a „nikdo se mu nevyrovná“. Přesto propadl panice. Michail se ho snažil uklidnit zbožným napomenutím, že „ve válce se může stát leccos, ale Bůh je přece milosrdný“, avšak situace v táboře se dál zhoršovala.

Leslie a Sanderson se nenáviděli natolik, že Skot Angličana obvinil ze zraedy. Při hádce před vojáky pak Leslie Sandersona zastřelil. Šejn začal s Poláky vyjednávat a 19. února 1634 kapituloval a defiloval před králem Vladislavem, který konečně ucítil příležitost k dobytí Moskvy. Zatímco Poláci postupovali na východ, Šejn a Izmailov byli zatčeni a postaveni před soud za velezradu a za to, že líbali katolický kříž. Nakonec byli popraveni. Avšak polský postup byl náhle přerušen, protože přišla zpráva, že zemi napadl osmanský sultán Murad IV.¹³ 17. května Polsko a Rusko podepsaly věčný mír. Vladislavovi zůstal Smolensk, ale Michaila konečně uznal ruským carem.

V říjnu 1633, právě když vrcholila krize, zemřel ve věku osmdesáti let Filaret. Krátce nato ho následovala i Marfa. Michail, nyní pětáctiletý, vládl za pomoci svých příbuzných, Čerkasských a Šeremetěvových, zatímco jeho syn a dědic Alexej, stejně temperamentní jako byl jeho otec mírný, vyrůstal v přejemnělém přítmí Těremského paláce.

12 Moskevské armády byly tradičně sestavovány velkostatkáři z nižší, služebné šlechty, tzv. poměščíky, kteří dodávali vojáky za pomestija, pozemky darované carem. Takovým způsobem Filaret postavil 26 000 mužů, ale mnoho z nich bylo vyzbrojeno jen luky a šípy. Dále povolal 11 000 neukázněných kozáckých jezdců a 18 000 tatarských a čuvašských jezdců vyzbrojených kušemi. 20 000 střelců, obdoby mušketýrů, bylo přece jenom už o něco impozantnější silou.

13 Murad IV. ve své osobě spojoval vojenský talent se šíleným sadismem hodným Caliguly, ale byl to poslední velký osmanský sultán. Po něm nastoupil jeho bratr Ibrahim Šílený, erotoman posedlý kožešinami, voňavkami a mimořádně korpulentními ženami. Osmanští sultáni kalifové vládli z Konstantinopole a dobyli nesmírnou říši, která sahala od iráckých hranic po Egejské moře a zahrnovala Balkán (dnešní Řecko, Bulharsko a Rumunsko i někdejší Jugoslávii), severní Afriku, dnešní Turecko a celý Blízký východ včetně Jeruzaléma a Mekky. Jejich evropské poddaní byli hlavně pravoslavní Slované, z nichž poté, co byli odvečeni jako děti, zotročeni a již v dětství obráceni na islám, pocházeli jejich nejlepší generálové, úředníci i konkubíny. Vrcholu Osmané dosáhli už o století dřív za Sulejmana Nádherného, ale až do konce 18. století byla jejich říše respekt budícím státům se značnými vojenskými zdroji. Roku 1637 kozáci dobyli osmanskou pevnost Azov a nabídli ji Michailovi, který však po poradě se sněmem usoudil, že na válku s Osmany ještě není dost silný.

Když bylo Alexejovi pět let, Michail jako jeho učitele vybral šlechtice Borise Morozova. Princové tradičně získali jen základní vzdělání, ale Morozov svému svěřenci ukázal svět západních technických vymožeností, seznámil ho s latinou, řečtinou a polštinou a pomohl mu vybudovat knihovnu. Alexejův otec, který měl rád pěstování a technické hříčky, mu daroval zahradu a ukázal mu svou poslední hračku, pozlacené varhany zdobené mechanickými kukačkami a slavíky. Otec a syn sdíleli, pokud jde o zábavu, společný vkus a zaměstnávali šestnáct trpaslíků oblečených do červených a žlutých kostýmů.

Morozov byl skvělá volba a Alexej měl šťastné dětství, což byla v pletichářském Kremlu vskutku nevídaná věc. Morozov zařídil, že byl princ vyučován spolu s dvaceti dalšími hochy, a když mu bylo devět let, přibyl do jeho společnosti o čtyři roky starší chlapec, Artamon Matvějev. Jak později Michail prohlásil, Morozov, který „neustále s námi“ strávil třináct let, se stal téměř členem rodiny.

Potom, roku 1639, zemřeli téměř současně dva Michailovi synové; jednomu bylo pět let, druhý se právě narodil. V dubnu 1645 Michail onemocněl skorbudem, otoky a pravděpodobně trpěl depresemi. Carovu moč vyšetřovali tři lékaři. Plakal tolik, že trojice konstatovala, že má žaludek, játra a slezinu zaplavené slzami, jež zbavují jeho vnitřnosti přirozeného tepla a chladí mu krev. Předepsali mu rýnské víno s bylinami a projímadlo na pročištění a zakázali mu večeřet. 14. května předepsali jiné projímadlo. 26. května zjistili, že je carova moč bezbarvá, protože mu už „kvůli sedavému způsobu života, přemíře studených nápojů a melancholie způsobené žalem“ nefungují žaludek ani játra, což byla v 17. století diagnóza deprese. Jeho stav se však nelepšil. Šeremetěv, který mu před třiceti lety nabídl trůn, o něj osobně pečoval, ale nebylo to nic platné.

Dne 12. června Michail omdlel v kostele. „Jako by mi rvali vnitřnosti,“ sténal. Masírovali mu břicho balzámem, zatímco dvůr vzal na vědomí, že car, nyní devětačtyřicetiletý, umírá. Okolo carova úmrtního lože, v atmosféře ztěžklé zápachem moči a potu, mezi hořícími svícemi a za zpěvu kněží mávajících kadidelnicemi, bylo inscenováno divadlo vznešenosti a svatosti – očekávalo se, že ten, kdo jako král žil, jako král také zemře. Panovník neumírá jako obyčejný smrtelník. Car zemřel, ale moc, která byla nyní předána dál, byla stále živá. Jeho úmrtní lože bylo místem veřejného a praktického vyjednávání. Dvořané oplakávali oblíbeného pána, ale také se podíleli na konci vlády a na začátku

té nové. Předání moci bylo vždy rozhodujícím testem stability režimu. Protože až do roku 1796 v Rusku neexistoval nástupnický řád, znamenala carova smrt zároveň nebezpečnou vnitropolitickou krizi, která se nezhřídky zvrhla v krvavé boje mezi konkurenty. Poslední slova zamumlaná umírajícím carem byla pokládána za svatá a vůle nového cara se mohla opravdu začít prosazovat teprve poté, co jeho předchůdce vydechl naposledy. Tyto okamžiky napětí byly zároveň rodinnými událostmi i státním obřadem. Intriky v komnatě umírajícího mohly všechno změnit.

Byli povoláni carevna, následník s Morozovem a patriarcha. Michail se rozloučil se svou chotí, požehnal Alexejovi, předal mu otěže vlády a obrátil se k Morozovovi: „Svěřuji syna svému bojarovi a prosím tě, abys mu nyní sloužil stejně, jako jsi radostně sloužil nám a s námi po třináct let žil.“

Ve dvě hodiny odpoledne se umírající vyzpovídal. Alexej si všiml, že otcovo břicho „se hýbe a že v něm kručí“. Zvuk smrti. Zatímco Michail umíral, Nikita Romanov, syn Ivana, a tedy Alexejův bratranec z druhého kolena, vstoupil do předsíně a jako první odpřisáhl věrnost novému carovi a zároveň prohlásil, že za cara nesmí být uznán žádný cizinec a že každý obyvatel země je povinen oznámit „zlovolná spiknutí“. Mezitím se rozezněl zvon umíráček a vdova a dcery sténaly žalem. K potvrzení následníka se nesešel žádný sněm. Romanovci už toho neměli zapotřebí. Alexej byl car z vůle Boží a nikoho jiného.

DRUHÝ OBRAZ

Mladý mnich

POSTAVY

ALEXEJ I. Michailovič, car 1645–1676, „Mladý mnich“
Marie Miloslavskaja, carevna, jeho první žena
Sofie, jejich dcera, budoucí regentka
Alexej Alexejevič, jejich nejstarší přeživší syn a následník
FJODOR III., jejich třetí syn, car 1676–1682
IVAN V., jejich pátý syn, car 1682–1696
Natálie Naryškinová, carevna, Alexejova druhá žena
PETR I. (VELIKÝ), jejich syn, car 1682–1725
Irina Michailovna, carevna, sestra cara Alexeje
Nikita Ivanovič Romanov, carův bratranec, syn Ivana Romanova

DVOŘANÉ, *ministři atd.*

Boris Morozov, Alexejův učitel a první ministr
Ilja Miloslavskij, carův tchán a ministr
Nikon, patriarcha
Bogdan Chitrovo, dvořan, „Favorit našeptávač“
Afanasij Ordin-Naščokin, ministr
Ivan Chovanskij, kníže, generál „Mluvka“

Carové byli pohřbíváni prostě a rychle. Na druhý den, 14. července 1645, Alexej, celý v černém, přijímal kondolence u otevřené rakve a potom vedl procesí z Těremského paláce ke katedrále Archanděla Michaela, kde byli carové pohřbíváni, načež následovala smuteční hostina, na níž pojedl kaši z pšeničné krupice s medem (*kuťja*). Moskva byla napjatá: k hladkému předání moci nedošlo už šedesát let. Bylo nutno urychleně připravit korunovaci. Krymský chán napadl jih země a polský král poskytl útočiště jednomu z pretendentů trůnu. Dokonce ani třicet let po období zmatků nemohl nikdo v Rusku ignorovat „tři (ruské) rány: tyfus, Tatary a Poláky“.

Dne 18. srpna zemřela carova matka Jevdokija. Nedospělý car tak ztratil během pěti týdnů oba rodiče. Alexej se vydal na pouť do Sergijeva Posadu, kde se modlil a postil, aby se očistil. Dne 28. září car, oblečený do posvěceného rudého, bílého a zlatého roucha, prošel špalírem nastoupených střelců a odebral se do Uspenské katedrály, kde byl korunován, načež na něho bratranec Nikita Romanov házel mince, jak velela tradice.

Nový car se na svou roli hodil: měřil metr osmdesát, byl to urostlý, energický a zdravý muž, mohl se pochlubit zářivě rudým plnovousem a jeho zálibou bylo sokolnictví a lov. Říká se, že se zprvu často zdržoval se ženami v *těremu*, kde prožil své dětství, ale brzy si na dvoře získal autoritu, kterou se jeho otec chlubit nemohl. Alexej byl jedním z nejlépe připravených následníků. Jeho soukromé písemnosti ho ukazují jako inteligentního, činnorodého reformátora s ostrým jazykem, který nesnášel hlupáky. Psal básně, dělal si náčrtý a neustále si zapisoval nápady k nejrozličnějším tématům; vždy se pídil po zahraničních technologiích k vylepšení své armády i paláců, jako by chtěl předznamenat svého syna Petra Velikého.¹⁴ Jeho výbuchy hněvu byly nebezpečné a svému ministrovi byl schopen vrazit políček uprostřed zasedání státní rady. Když

¹⁴ Skutečný Alexej rozhodně neodpovídal své pověsti „velice mírného“ cara, dobrotivé, veskrze ruské, ale nevýrazné osobnosti, jež přišla do módy mezi slavofily 19. století, kteří ho stavěli do protikladu proti pozápadněným, bojechtivým panovníkům zosobněným Petrem Velikým. Alexej byl hrdinou posledního cara Mikuláše II., který se ztotožňoval s jeho prostou slovanskou zbožností a pojmenoval po něm svého syna.

byl jednou přichycen správce jeho klášterů opilý, napsal mu Alexej dopis, ve kterém ho nazval „bezbožníkem, Jidášem zaprodávajícím Krista, zarputilým malým satanem, prokletým výsměšným nepřítelem, odporným zákeřným darebákem“; ale jak bylo u tohoto cara obvyklé, nakonec byl muž potrestán jen tím, že musel dopis veřejně přečíst a upřímně se kát.

Alexej dovedl být stejně laskavý jako krutý. Když jeden z jeho nejpřednějších bojarů, kníže Nikita Odojevskij, ztratil syna, Alexej ho utěšoval: „Netruchli příliš. Musíš teď přirozeně truchlit a prolévat slzy, ale ne příliš...“ Ale stále to byl Bohem pomazaný samovládce, který své dvořany dovedl pěkně potrápit. Když se cítil lépe po pouštění žilou, nutil všechny své dvořany, aby podstoupili stejnou proceduru, dokonce i svého starého strýce, který se bránil, že je na to příliš slabý. „Myslíš si snad, že tvoje krev je vznešenější než moje?“ řekl Alexej, srazil ho a díval se, jak strýci onu proceduru provádějí.

Alexej vstával každý den ve čtyři hodiny ráno a dvacet minut se modlil v soukromé kapli, potom přijímal některé služebníky, kteří měli výsadu spatřit panovnickovy „jasné oči“, načež se v devět hodin odebral na mši, která trvala až dvě hodiny. O Velikonocích se vestoje modlil šest hodin a více než tisíckrát se vrhl na zem.

V poledne jedl sám, bojaři jedli u vedlejších stolů. Někdy, jako odměnu za vítězství, pozval některého z bojarů, aby pojedl u stolu s ním, a posílal mu svá jídla. Oficiální hostiny byly hotové kulinární maratony: sedmdesát chodů medvědího, hovězího, holubiho masa a jesetera, to vše zalévané vodkou, pivem a kvasem, tradičním mírně alkoholickým slovanským nápojem.

Po sestě se Alexej vrátil do kostela na večerní modlitby, pak následovala další jednání, partie šachu nebo hra vrhcáby. Říkali mu „Mladý mnich“ a jeho zbožnost byla natolik náročná na čas, že dokonce i duchovní, kteří ho navštívili v Kremlu, se odtamtud vraceli fyzicky vyčerpaní. Kroužek takzvaných Horlivců zbožnosti, chráněných carovým zpovědníkem, ho přiměl k zahájení kampaně za nápravu mravů Moskvanů. Adam Olearius, návštěvník z Německa, si všiml smyslných tanců, kdy přiopilé ženy tancovaly s odhaleným pozadím před krčmami, a přirozeně i „tělesných žádostí“ a tvrdil, že Moskvané „se oddávají sodomii, a to nejen s chlapci, ale i s koňmi“. Je málo pravděpodobné, že by byla v moskevských uličkách oblíbená koňská sodomie, ale alkoholické excesy žen byly tehdy, stejně jako dnes, příznakem zkažené společnosti. Alexej vydal zákaz muzicírování, kouření, klení a opilství, pranýřoval sexuální nevázanost a poslal na odpočinek své trpaslíky, které nahradil mrzáky a mnichy bezúhonné pověsti. Mandolíny, pokládáné za ďáblův nástroj, byly spolu s dalšími nástroji spáleny

ve velikém ohni na Rudém náměstí. „Dbejte, aby se nikde nekonala hanebná představení a hry,“ nařídil, „aby se krajem nepotulovali zpěváci s tamburínami a flétnami.“ A zapsal si vlastní skutek milosrdenství: „Dal (jsem) šest rublů šedesáti lidem, každému deset kopějek.“

Ohled po korunovaci poslal na odpočinek Šeremetěva, ministra svého otce, tehdy již devětašedesátiletého, a na místo prvního ministra povolal svého někdejšího učitele Borise Morozova, jehož nazýval „náhradním otcem“ a jemuž svěřil ještě další ministerstva, úřad státního pokladu, střelce a lékárnu a kterému daroval přepychový palác v Kremlu. Jedním z prvních Morozovových rozhodnutí bylo uspořádat přehlídku nevěst.

Do závěrečného kola se probojovalo šest panen, které směly být představeny carovi. Dne 4. února 1647 si Alexej vybral Efemiji Vsevoložskou. Svatba se měla konat v nejbližším možném termínu, 14. dne téhož měsíce, aby nemohla být nevěsta otrávena nebo nedoznala jiné úhony. Při jedné oficiální ceremonii však Efemija omdlela, když jí posadili na hlavu korunu, což vyvolalo obavy, jestli nemá epilepsii nebo není čarodějnice. Ať byla otrávena, nebo měla prostě jen smůlu, Morozovovi, který chtěl prosadit jinou kandidátku, přišla nehoda vhod. Dívka dostala jako dárek na rozloučenou drahé látky, určené původně na svatbu, byla vykázána z Těremského paláce a spolu s rodinou poslána do vyhnanství. Alexej se utěšil lovem medvědů.

Když pak přehlídka nevěst pokračovala, Morozov se vyslovil ve prospěch dvou dcer jednoho svého chráněnce. Kdyby si car vzal jednu ze sester, mohl by si Morozov vzít za ženu druhou. Morozov pravděpodobně umístil jednu z dívek i mezi prvních šest kandidátek, ale carova volba mu zhatila plány. Naštěstí pro něj pak Vsevoložskaja omdlela, a tak Morozov mohl v komnatách své sestry zaranžovat setkání s vyvolenou.

Šlo o Marii, dceru Ilji Miloslavského, synovce zasloužilého ministra zahraničí. Miloslavskij byl na moskevské poměry zcestovalý. Svou kariéru začal prodejem vína pro jednoho anglického obchodníka a cestoval do Holandska, aby naverboval zahraniční odborníky.

Dne 16. ledna 1648 jel Alexej na koni přes zasněženou Moskvu, vedle něj seděla v saních jeho snoubenka Marie. Svědkem na svatbě byl Jakov Čerkasskij, třetí nejbohatší bojar. Poté se pár představil dvoru a společně usedl na trůn ve Fasetovém paláci. Následovala svatební hostina, na níž Alexej jedl labuť nadívanou šafránem, nevěsta husu, selátko a kuře. Kroužek Horlivců zbožnosti přesvědčil cara, aby zakázal tanec a silnější alkohol. A tak pili jen kvas, žádnou

vodku, a stejně tak upustili od tradičních pohanských rituálů plodnosti. Marie přesto rychle otěhotněla a za 21 let manželství porodila pět synů a osm dcer. Marie se v moskevské Rusi stala vzorem dokonalé manželky, příkladem zbožné skromnosti, uzavřené v *těremu*.

O deset dní později se sedmapadesátiletý Morozov oženil s mladistvou Annou Miloslavskou, čímž se stal carovým švagrem. Zatímco její sestra Marie dostala za muže pěkného mladého panovníka, Annin osud nebyl právě záviděníhodný. Carův anglický lékař Annu popisoval jako „černovlasou dívku plnou života“, která by raději laškovala s mladými muži než s obstarožním manželem, „takže se místo dětí zrodila žárlivost“. Brzy se ukázalo, že pro Morozova bylo manželství skutečná šance, neboť mu zachránilo život.

Morozov již čtyřikrát navýšil daň ze soli, a zatímco hlásal politiku úspor, sám se topil v penězích. Ačkoli zdědil jen sto rodin nevolníků, stal se během několika let druhým nejbohatším bojarem a jeho bratranec Ivan Morozov, stojící v čele tajné policie, byl pátý nejbohatší. Boris Morozov se rychle stal nejnenáviděnějším mužem v Moskvě, kde panovala nespokojenost s pohromou války, revoluce a hladomoru, které postihly celou Evropu.

Dne 1. června 1648 se Alexej vracel z jedné ze svých četných poutí, když ho náhle obklopil rozlícený dav, chytil za uzdu jeho koně, ale také mu nabídl chléb se solí, jímž se vítali hosté. Dav si stěžoval na parazity, kteří Alexejově vládě pijí krev, zejména na Morozovova spojence Leonida Pleščejeva, který řídil Moskvu. Alexej slíbil, že zahájí vyšetřování, a pokračoval v cestě. Protestující pak ještě hrozivěji obestoupili Pleščejevovy služebníky, kteří vjeli na koních do davu, bili kolem sebe bičiky a největší buřiče zatkli. Když druhého dne Alexej scházel po Rudém schodišti, aby se odebral do kostela, očekávalo ho srocení, jehož účastníci požadovali propuštění protestujících. Když uviděli Morozova, začali skandovat: „Tebe taky dostaneme!“ Potom ztloukli bojary a požadovali Pleščejevovu hlavu.

Běsnící a řvoucí dav se poté vydal k Morozovovu paláci, kde ubil jeho správce, jednoho ze sloužících vyhodil z okna a vyplenil pokladnici. Nakonec se lidé nahrnuli do Morozovova vinného sklepa a vrhli se na vinné sudy tak divoce, že se za chvíli doslova koupali v alkoholu. Zmocnili se Morozovovy vyděšené mladé ženy Anny, ale nechali ji odejít s vysvětlením: „Kdybys nebyla velkokněžnina sestra, rozsekali bychom tě na kousky!“ Vyrabovali také paláce nenáviděných ministrů. Výběrčí daní Čisij ležel právě nemocný na lůžku; podařilo se mu sice schovat za obrovským koštětem, ale jeden ze sloužících ukázal na skříš prstem, čímž ho zradil. Povstalci ho pak zbili, vyvlekli ven

„jako psa“, tam ho svlékli donaha a zabili na hromadě hnoje. „To máš za daň ze soli, ty zrádce!“ Potom dav obklíčil Těremský palác.

Morozov a jeho spojenec Trachaňotov potají z Kremlu utekli. Oblíbený carův bratranec Nikita Romanov vyšel ven a sliboval davu, že zneužívání bude potrestáno; dav odpovídal „Bůh žehnej carovi“, ale zároveň žádal hlavu Morozova a jeho přívrženců. Nikita přísahal, že Morozov uprchl, zůstal tady jen Pleščejev. Dav bažil po krvi. Alexej jim ho, ač nerad, vydal. Když Pleščejev vyšel ven, „rozsekali ho na kaši, takže mu mozek stříkal přes obličej, strhali z něj šaty a pak táhli jeho mrtvé tělo blátem na tržiště. Nakonec přišel nějaký mnich a usekl to, co zbývalo z jeho hlavy“. Mezitím se Morozov, jemuž se v chaosu nepodařilo dostat se ven z města, potají vrátil do Kremlu. Alexej oznámil, že Morozova propustil a nahradil ho Nikitou Romanovem a knížetem Jakovem Čerkasským.

Bandy se opíjely alkoholem, který kradly po celých sudech, chlemtající ho z bot i z klobouků, a zároveň zažehávaly ohně, takže najednou bylo celé město, postavené převážně ze dřeva, v plamenech. Lůza našla Pleščejevovu hlavu, kopala do ní a pak ji polila vodkou a zapálila, načež hodila jeho zmrzačené tělo do ohně spolu s již dříve vyhrabanými těly jeho spojenců. Trachaňotov, který našel útočiště v klášteře Nejsvětější Trojice, byl vyvlečen ven a štat.

Když se nakonec situace v Moskvě jakžtakž uklidnila, obrátil se Alexej, doprovázený Nikitou Romanovem, k davu shromážděnému na Rudém náměstí. Omluvil se za zločiny spáchané svými ministry a slíbil snížení cen. Ale zároveň dodal důstojným hlasem: „Přísahal jsem, že vám vydám Morozova, a vskutku ho nemohu zcela zbavit viny, ale vydat vám ho také nemohu. Tento člověk je velice drahý mému srdci, jeho manželkou je carevnina sestra. Bylo by pro mě těžké odsoudit ho k smrti!“ Při těch slovech mu po obličejí stékaly slzy. „Dlouhý život našemu carovi!“ volal dav. Dne 12. března Morozov odjel pečlivě stráženi střelci, aby byl internován v jednom klášteře u Bílého moře. Zároveň však Alexej vlastnoručně napsal opatovi: „Věřte tomuto dopisu. Dbejte, aby nedoznal žádné úhony... a já se vám odměním.“

Dne 12. července udělal Alexej další ústupky a svolal zemský sněm (*zemskij sobor*), aby schválil nový zákoník, který měl chránit lid a uklidnit bojary. „Čas zmatků je pryč,“ napsal Alexej Morozovovým strážcům na březích Bílého moře a přikázal, aby jeho „náhradního otce“ postupně přesouvali na jih s perspektivou návratu do Moskvy. Dne 1. září, když se sněm sešel v Kremlu, kníže Nikita Odojevskij představil nový zákoník, který sliboval „stejně právo pro všechny, od nejvyššího po toho nejméně významného“, ovšem v době, kdy se anglický parlament odvážil v procesu odsoudit pomazaného krále k smrti,

nepředstavovaly Alexejevy zákony nic převratného. Během této fáze nestability a strachu upevnil car svou legitimitu spojenectvím se šlechtou, jež bylo základem vlády Romanovců až do roku 1861. Potvrdil propůjčení pozemků šlechticům a ty pak postupně přešly do jejich trvalého majetku. Statkáři měli právo soudit své rolníky, kteří nyní jako nevolníci plně patřili svým pánům a nesměli opustit panství. Pokud utekli, bylo možno na ně uspořádat hon jako na divou zvěř.¹⁵

Na šedesát tři deliktů byl zaveden trest smrti, novinkou byly tresty jako pohřbení zaživa nebo upálení. Metody to byly kruté, ale nejspíš nebyly horší než v Anglii. Hlavním nástrojem se stala knuta, která je v Alexejevě zákoníku uvedena jednačtyřicetkrát: bič ze surové kůže, často doplněný kovovými kroužky nebo dráty jako devíticásá kočka, schopný rozseknout maso až na kost. Už deset ran mohlo být smrtelných, více než čtyřicet se rovnalo rozsudku smrti. Jako protihodnotu za samovládu Romanovců a vojenskou mobilizaci elit Alexej šlechtě zaručil neomezenou moc nad rolnictvem, jež tvořilo devadesát procent populace. Šlechta byla nyní definována privilegiem vlastnit jiné lidské bytosti, což předznamenalo ruský vzorec chování: servilitu vůči výše postaveným a bezohlednou tyranii vůči těm, kdo stojí níže.

Alexej se cítil už natolik silný, že odvolal nové ministry a místo nich povýšil svého tchána Miloslavského, vulgárního darebáka s „údy a svaly hodnými Herkula“, který byl popisován jako „chlípný, nespravedlivý a nemravný“, sexuálního zpustlíka a podvodníka, jenž si zakrátko začal ze zpronevěřených peněz budovat dům v Kremlu. Alexeje natolik iritoval, že mu při jednom zasedání rady skutečně vlepil pohlakev. Když si stěžoval, že jistému ministrovi není „žádný hřích cizí, má protřelou povahu charakteristickou pro obyvatele

¹⁵ Nevolnictví, které se rozšířilo ve velké části střední a východní Evropy, svíralo Rusko od dob Ivana Hrozného. Vlastnictví rolníků šlechtou utužil car Boris Godunov, snažící se zajistit si loajálnost armády a statkářů, a Alexej teď celý proces dokončil. Pojem nevolnictví může být někdy na Západě chápán nesprávně: nevolníci byli připoutáni k půdě a původně byla vlastněna půda, a nikoli nevolníci. Velice početní byli nevolníci náležející koruně, ty vlastnil car a mohl jimi obdarovávat své oblíbence. Nelze je však ztotožňovat s černými otroky, kteří později museli dít na karibských a amerických plantážích: nevolníci platili daně, vlastnili malé kousky země a museli sloužit v armádě. Nevolníci garantovali carovi příjem tím, že platili daně, ale zároveň byli zdrojem živé síly pro jeho armádu. Bohatství se pak měřilo nikoli podle akrů vlastněné půdy, ale podle „duší“ – přitom se vždy uváděl počet mužských duší, tedy rodin, ženské duše měly mnohem menší hodnotu. V tu dobu zdaleka nejvíc nevolníků vlastnil car, dvacet sedm tisíc rodin, následován Nikitou Romanovem se sedmi tisíci a Čerkasským s pěti tisíci, zatímco oba synovci Morozovovi jich měli deset tisíc. Během staletí Romanovci šlechtě dovozovali svou moc nad rolníky výměnou za její podporu. V 18. století byli už rolníci fyzickým majetkem svých pánů, kteří je mohli prodávat a kupovat a dle vlastního uvážení trestat i rozhodovat, koho si vezmou. Roku 1861 Alexandr II. narážel na Alexeje a jeho zákoník, když prohlásil: „Samoděržaví nevolnictví zavedlo a samoděržaví je také musí zrušit.“

moskevské říše“, měl bezpochyby na mysli svého tchána. Skutečnou moc však svěřil jiné a mnohem impozantnější postavě.

Nikon, který se podobal biblickému prorokovi, byl synem rolníka. Po smrti svých tří dětí přemluvil svou ženu, aby se stala jeptiškou, aby se i on mohl na dalekém severu stát mnichem. Byl vysoký metr devadesát, svalnatý, povýšený, jeho vystupování bylo arogantní a dogmatické, každý den padl tisíckrát na kolena a postil se natolik přísně, že měl vize. Jako člen Horlivců zbožnosti podporoval Alexejovu úspornou politiku a Alexej ho jmenoval metropolitou (arcibiskupem) v Novgorodu. Tam prokázal svou loajálnost, když roku 1648 potlačil tamní nepokoje.

Alexej nazýval Nikona „svým obzvláštním přítelem“ a „velkým zářícím sluncem“ a sdílel s ním vizi světa, jemuž vládne posvátná monarchie. Když byl popraven anglický král Karel I., Alexej byl velice rozhořčen a vyhnal všechny Angličany z Ruska. Mezitím se začali na pomezí Polska a Ukrajiny bouřit pravoslavní proti polské katolické šlechtě, až se konflikt nakonec zvrhl v brutální občanskou válku. Svět se podle Nikona ocitl na nebezpečné šikmé ploše, hlásal, že pravoslavná mise ruského cara musí být očištěna a povznesena, nejlépe křížovým tažením proti katolickým Polákům a muslimským Tatarům.

Tuto imperiální a posvátnou misi podpořil při návštěvě Moskvy jeruzalémský patriarcha Paisios, když oslavoval Alexeje jako „krále Davida a Konstantina Velikého, nového Mojžíše“. Nikon převzal misijní stránku věci, zatímco Alexej připravoval armádu pro křížové tažení. Dne 25. července 1652 jmenoval Nikona patriarchou, a když pak následoval slavnostní průvod Kremlem, Alexej osobně vedl Nikonova koně za uzdu, což patřilo k rituálům uvedení patriarchy do úřadu. „Ve vás,“ napsal mu Alexej, „jsem našel někoho, kdo dokáže vést církve a radit mi, jak se má vládnout říši.“ Od té chvíle Nikon podepisoval většinu carových výnosů.

Nikon, posedlý představou Moskvy jako nového Jeruzaléma,¹⁶ měl za to, že korupce se dá v říši měřit pouze s blouděním církve: Nejprve se zaměřil na cizince, zakázal jim nosit ruský kroj a vykázal je na takzvané cizinecké či Německé předměstí, kde se mohli modlit ve svých kacířských protestantských kostelích, kouřit tabák a dál se pelešit se svými děvčkami. To však Rusku

¹⁶ Nikon byl sedmý patriarcha. Tato funkce byla zřízena až v roce 1589, ale jak ukázal Filaret, patriarchové byli schopni konkurovat carově světské moci. Nikon oslavil svou rostoucí moc stavbou nového paláce v Kremlu a svou vizi Moskvy jako dalšího Jeruzaléma demonstroval založením kláštera Nový Jeruzalém, jehož hlavní kostel byl přesnou kopií chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě.